

OPINNÄYTETYÖ

Perhekurssit Aivoliiton Suvituulessa Mistä onnistunut kurssitoiminta muodostuu?

Sanna Keinänen

Yhteisöpedagogi

(210 op)

5/2022

TIIVISTELMÄ

Humanistinen ammattikorkeakoulu
Yhteisöpedagogi AMK

Tekijät: Sanna Keinänen

Opinnäytetyön nimi: Perhekurssit Aivoliiton Suvituudessa. Mistä onnistunut kurssitoiminta muodostuu?

Sivumäärä: 47 ja 4 liitesivua

Työn ohjaaja: Satu Riikonen

Työn tilaaja: Aivoliitto, Erityisosaamiskeskus Suvituuli

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli selvittää onnistuneen kuntoutuksen kannalta merkittäviä tekijöitä Kelan sopeutumisvalmennuksen perhekurseilla. Opinnäytetyössä tarkasteltiin opinnäytetyön tilaajan, Aivoliiton Erityisosaamiskeskus Suvituulen, järjestämiä adhd- ja autisimperhekurseja asiakas- ja työntekijäpalautteiden kautta.

Tutkimuksen tavoite oli selvittää tilaajaorganisaation perhekurssien toiminnan toteutumista suhteessa niille asetettuihin tavoitteisiin ja päämääriin, jotta tilaaja voi vakiinnuttaa hyviksi koettuja käytäntöjä ja kehittää toimintaa ilmi tulevien kehittämistarpeiden pohjalta. Tutkimuskysymyksenä oli, miten asiakkaat ja työntekijät ovat kokeneet perhekurssien toiminnan, mitkä asiat on koettu toimiviksi, ja mitä tulisi kehittää. Tutkimusmenetelmänä käytettiin laadullista sisällönanalyysiä hyödyntäen aineistona tilaajaorganisaation aiemmin keräämiä palautteita.

Opinnäytetyö tuo esiin, että tilaajaorganisaatiossa on ensimmäinen vuosi Kelan sopeutumisvalmennuksen perhekurssien palveluntuottajana ollut onnistunut. Kurseille osallistuneet perheet ovat kokeneet kurssit hyödyllisiksi. Asiakaspalautteiden sanallisten vastausten avulla tuli esiin niitä kuntoutuksen osatekijöitä, jotka asiakkaat ovat kokeneet tärkeiksi ja toimiviksi, sekä mitä ovat nähneet kehittämiskohteina.

Opinnäytetyön teoreettisena taustana ollut sosiaalipedagoginen ajattelu, jossa erityisesti toiminnan yhteisöllisyys ja ihmisten välisyys ovat kiinnostuksen kohteina, osoittautui tuloksia tukevaksi. Opinnäytetyö osoitti, että kokemukset osallisuudesta, toimijuudesta sekä pystyvyydestä ovat merkittäviä kurssien onnistumisen kannalta, ja vertaistuki on kurssien ammattilaisilta saadun tiedon ja keinojen ohella erittäin merkittävä tekijä asiakkaiden kokema hyöty. Opinnäytetyö toi esiin kurssityöntekijöiden sitoutumisen ja kehittämishalun, jonka pitkäkestoiseksi pysymisen kannalta työntekijöiden kokemukset toimijuuteensa ja pystyvyyteensä liittyen ovat tärkeitä tulla huomioituiksi.

Opinnäytetyö tuo tilaajaorganisaatiolle tietoa vakiinnuttamis- ja kehittämiskohteista. Opinnäytetyön tuotoksia tilaajaorganisaation käyttöön tuli kaksi; ensimmäinen kokosi tutkimusanalyysivaiheessa esiin nousseita onnistuneen kurssitoiminnan osatekijöitä. Sitä tilaaja aikoo hyödyntää kurssien kehittämistyössä yhdessä työryhmän kanssa. Toinen tuotos oli onnistuneen ryhmätoiminnan elementtejä ja ryhmätoiminnan ideoita kokoava opas. Sitä tilaaja aikoo käyttää sekä uusien työntekijöiden perehdyttämisen tukena, että ideapankkina vakituisille työntekijöille.

Asiasanat: sopeutumisvalmennus, perhekurssit, adhd, autismin kirjo, osallisuus, toimijuus

ABSTRACT

Humak University of Applied Sciences

Bachelor of Humanities, Degree Programme in NGO and Youth Work, Bachelor's Degree

Author: Sanna Keinänen

Title: What are the elements of successful rehabilitation? – Family course in Finnish Brain Association's SuvituuLi Special Expertise Centre

Number of pages: 47 and 4 attachment pages

Supervisor: Senior Lecturer Satu Riikonen

Commissioned by: Finnish Brain Association, SuvituuLi Special Expertise Centre

The objective of this study was to gather information about the elements of a successful rehabilitation process in adaptation training courses for children and their families. The study was commissioned by the Finnish Brain Association, SuvituuLi Special Expertise Centre. SuvituuLi has implemented family courses for children who have been diagnosed with ADHD or autism, provided by Kela (Finnish Social Insurance Institution), since 2021.

The purpose of this thesis was to collect information on how the courses achieved their objectives. With the analyzed data, the commissioner can standardize well-functioning practices and develop the activities. The research question was how the customers and employees have experienced the courses, which issues they have considered well-functioning, and which areas they think require development.

The data were collected from feedback forms filled in by both child and adult participants of the courses. The data were also collected from feedback forms the employer had collected from the personnel working in the courses in 2021. The data were analyzed using qualitative content analysis. According to the data, the rehabilitation process in SuvituuLi has succeeded well. This again indicates that the first year as Kela's service producer of adaptation training courses, the commissioner of this study has succeeded well.

The customers' opinions gave important information of well-functioning practices and development areas. The findings indicate that by having a sense of involvement and agency, the families as well as the personnel of the courses can achieve the goals of the rehabilitation. To maintain the results in such a high level in the future and to develop the courses, it is important to make it possible for the multiprofessional team to maintain their sense of competence.

Keywords: adaptation training courses, rehabilitation, involvement, agency

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO.....	5
2	AIVOLIITON KELA- PERHEKURSSIT	7
3	TIETOPERUSTA.....	9
	3.1 Adhd- sopeutumisvalmennuskurssit	9
	3.2 Lievän ja keskivaikean autismikirjon häiriön sopeutumisvalmennuskurssit.....	10
	3.3 Sosiaalipedagoginen viitekehys opinnäytetyön teoriapohjana	11
	3.4 Vahvuusperustaisuus perhekurssien toiminnassa	15
4	MENETELMÄT.....	18
	4.1 Asiakaspalautteet perhekurseilla	18
	4.2 Perhekurssien työntekijöille tehty kysely	19
	4.3 Perhekurssien työntekijöiden palaute koulutusiltapäivästä	20
5	TUTKIMUSAINEISTON ANALYSOINTI.....	21
	5.1 Onnistunut kuntoutus palautteiden kertomana	21
	5.2 Hyödyn siirtyminen perheen arkiympäristöön.....	36
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	38
7	TUOTOKSET.....	42
	LÄHTEET	45
	LIITTEET.....	48

1 JOHDANTO

Tilaaajaorganisaatiossani Aivoliiton palvelut Oy:ssa on Kansaneläkelaitoksen, jatkossa Kelan, sopeutumisvalmennuksen adhd- ja autismiperhekurseja järjestetty vuodesta 2021 alkaen. Uusi työryhmä aloitti työskentelynsä Aivoliiton Erityisosaamiskeskus Suvituudessa, hyödyntäen työntekijöiden aiempaa osaamista eri työpaikoista. Perhekurseilla työntekijöinä toimii sekä vakituisia työntekijöitä että keikkailijoita ja harjoittelijoita. Perhekurssien arjessa ei ole aikaa syvemmälle kurssitoiminnan ja ohjaamisen perusteiden pohtimiselle ja kehittämiselle.

Opinnäytetyöni tavoitteena on selvittää tilaaajaorganisaationi perhekurssien toiminnan toteutumista suhteessa niille asetettuihin tavoitteisiin ja päämääriin, jotta tilaaajaorganisaatio voi vakiinnuttaa hyviksi koettuja käytäntöjä ja kehittää toimintaa ilmi tulevien kehittämistarpeiden pohjalta. Tutkimuskysymykseni on, miten asiakkaat ja työntekijät ovat kokeneet perhekurssien toiminnan, mitkä asiat on koettu toimiviksi, ja mitä tulisi kehittää? Tuotoksena on tarkoitus luoda selkeä, mahdollisesti kirjallinen opas, ”työkalupakki” kurssityöntekijöiden työn tueksi. Tavoitteena on, että opasta voidaan käyttää sekä uusien työntekijöiden perehdyttämisen tukena, että ideapankkina vakituisille työntekijöille.

Minulla on aiemman koulutukseni, fysioterapeutin, roolissa monen vuoden kokemus kuntoutustyöstä moniammatillisessa työryhmässä Kelan perhekuntoutuksessa. Suvituudessa olen itse toiminut, ja toimin edelleen tarvittaessa paikalle kutsuttavana työntekijänä perhekurseilla, toisin sanoen kun kurssiviikolta on syystä tai toisesta puuttunut fysioterapeutti moniammatillisesta työryhmästä. Tässä opinnäytetyössäni hyödynnän laaja-alaista ohjaamiskokemustani neuropsykiatrisia oireita omaavien lasten ja nuorten sekä heidän perheidensä kanssa, yhdistettynä uuden tulevan ammattini, yhteisöpedagogin kompetensseihin. Yhteisöpedagogi ei kuitenkaan ole Kelan palvelukuvauksessa näiden kurssien työryhmään sopiva ammattinimike. Yhteisöpedagogi on ohjaamisen ammattilainen, siksi yhteisöpedagogi sopisi mielestäni hyvin täydentämään sopeutumisvalmennuskurssien moniammatillista työryhmää.

Kuntoutuksen kehittäminen on merkittävä asia; Kelan mukaan sillä on vuosittain yli 140 000 kuntoutusasiakasta, jotka kokevat hyötyvänsä kuntoutuksesta. Kuntoutuksen kehittäminen onnistuu parhaiten, kun kehittäminen tapahtuu yhdessä asiakkaan ja kuntoutukseen osallistuvien ammattilaisten kesken. (Kansaneläkelaitos 2021.)

Saadakseni vastauksia tutkimuskysymykseeni, käytän aineistona tilaajalta saamiani koottuja asiakas- ja työntekijäpalautteita. Tilaaja kerää jokaisen kurssiviikon päätteeksi palautteet asiakkailta, näin ollen tutkimuskysymykseeni vastauksia antava aineisto oli valmiina. Samoin työntekijöiltä kerätty palaute oli jo olemassa, joten aineiston keruun sijaan pääsen suoraan aineiston analysointivaiheeseen. Menetelmänä käytän laadullista tutkimusanalyysiä.

Tässä opinnäytetyössä esittelen ensin tilaajaorganisaatiota sekä sopeutumisvalmennuskursseja kuntoutusmuotona, sitten sosiaalipedagogista viitekehystä työni teoreettisena pohjana, ja kurssien päämääriä. Tämän jälkeen siirryn kertomaan käyttämistäni menetelmistä ja niiden analysoinnista. Lopuksi pohdin opinnäytetyöprosessini johtopäätöksiä.

2 AIVOLIITON KELA- PERHEKURSSIT

Aivoliitto ry on järjestö heille, joilla on kehityksellinen kielihäiriö, tai jotka ovat sairastaneet aivoverenkiertohäiriön (AVH). Se auttaa ja tukee kohderyhmiään elämään hyvää arkea. Aivoliitto ry:n päämääränä on ennaltaehkäistä aivoverenkiertohäiriöitä, sekä vaikuttaa siihen että kehityksellinen kielihäiriö tunnistetaan mahdollisimman varhain. Aivoliitto ry pyrkii vähentämään AVH:n ja kehityksellisen kielihäiriön aiheuttamia seurannaisvaikutuksia niin yksilö-, perhe- kuin yhteiskuntatasolla keinoinaan järjestötoiminta, palvelut, tiedon lisääminen sekä kehittämistoiminnan ja tutkimuksen tukeminen. Aivoliitto ry:n toiminta on valtakunnallista, liiton keskustoimisto sijaitsee Turussa Erityisosaamiskeskus Suvituudessa. (Aivoliitto 2022 a.)

Erityisosaamiskeskus Suvituuli, jatkossa Suvituuli, sijaitsee Turun Hirvensalossa, merellisessä ympäristössä 10 km Turun keskustasta. Suvituuli on esteetön, monipuoliset tilat tarjoava keskus. Sieltä löytyy Aivoliiton keskustoimiston lisäksi ravintola, kokoustiloja, uima-allas, liikuntasali, kuntoiluhuone ja majoitustiloja. (Suvituuli 2022.)

Suvituudessa toteutetaan Aivoliiton kursseja. Perhekursseja järjestetään Suvituudessa sekä Kelan palveluntuottajana että STEA:n tuella toteutettuina. Kehityksellisen kielihäiriön kursseja ja avh- kursseja on järjestetty jo vuodesta 1991 alkaen. Suvituudessa Kelan adhd- ja autismiperhekursseja on järjestetty 1.1.2021 alkaen. Adhd- ja autismikurssien uusista työntekijöistä osalla oli pitkäaikainen kokemus sopeutumisvalmennuskursseilla työskentelystä, osalle se oli uusi työmuoto.

Tässä opinnäytetyössä keskitytään Kelan palveluntuottajana toteutettaviin adhd- ja lievän tai keskivaikean autismikirjon häiriön perhekursseihin. Nämä kurssit järjestetään yhteistyössä ADHD- ja Autismiliiton kanssa. Sopeutumisvalmennuskurssit ovat yksi Kelan kuntoutuspalvelujen muodoista. Sopeutumisvalmennuskurssien tarkoitus on auttaa kuntoutujaa ja tämän perhettä sopeutumaan elämään sairautensa tai vammansa kanssa. Kursseja järjestetään eri sairauden omaaville lapsille, nuorille ja aikuisille, sekä heidän perheilleen ja lähiomaisilleen. (Kansaneläkelaitos 2022, a). Lapsi osallistuu kurssille yhdessä perheensä kanssa. Suurin osa kurssin toiminnasta on ryhmämuotoista, mikä mahdollistaa vuorovaikutuksen ja vertaistuen toisten perheiden kanssa, sen lisäksi että perhe saa kurssisisällön kautta tietoa (Kansaneläkelaitos 2022, e). Usein perhekursseilla on kurssinimikkeestä riippumatta sekä

adhd- että autismikirjon omaavia lapsia ja nuoria niin kuntoutujina kuin sisarina. Tämä on huomioitava toimintoja suunniteltaessa.

Kurssit ovat kaksiosaisia, sekä 1. että 2. jakso ovat viiden arkipäivän pituisia. Kursseilla huomioidaan koko perhe. Kurssiesitteessä todetaan perhekurssien tavoitteeksi perheen voimavarojen vahvistaminen ja eväiden saaminen sujuvampaan arkeen, ja että tavoitteet laaditaan lapsen ja perheen yksilöllisten tarpeiden mukaisesti yhdessä. Esitteessä mainitaan, että ryhmätoiminnassa jokaisen lapsen tarpeet huomioidaan yksilöllisesti, hän voi itse vaikuttaa toiminnan sisältöihin ja kurssin työntekijät huolehtivat hänen hyvinvoinnista ja turvallisuudesta ryhmien aikana (Aivoliitto, ADHD- liitto ja Autismiliitto 2022, 4.)

3 TIETOPERUSTA

Sopeutumisvalmennus on ryhmämuotoista kuntoutusta, ja se muodostuu kahdesta viiden vuorokauden mittaisesta kurssista. Kurssille osallistuu kahdeksan perhettä. Lapsi ja perhe osallistuvat sopeutumisvalmennuskurssille yhdessä joko avo- tai laitospuolesta. Tietoperustan kahdessa ensimmäisessä alaluvussa kerrotaan Kelan palvelukuvausten esittäminä adhd- ja autismi- sopeutumisvalmennuskurssien päämääriä. Niissä on nähtävissä osallisuuden ja toimijuuden käsitteet, jotka ovat tämän opinnäytetyön taustalla olevan sosiaalipedagogiikan peruskäsitteitä. Seuraavissa alaluvuissa kerrotaan lisää sosiaalipedagogiikasta liittyen sopeutumisvalmennuskursseihin.

3.1 Adhd- sopeutumisvalmennuskurssit

Adhd (englanniksi Attention Deficit Hyperactivity Disorder) on kehityksellinen neuropsykiatrinen oirekuva, jonka jokapäiväistä toimintakykyä haittaavia, yksilöllisesti painottuvia ja ilmeneviä ydinoireita ovat tarkkaamattomuus, ylivilkkaus ja impulsiivisuus (ADHD-liitto 2022, a). Kurssille osallistuvalla kuntoutujalapsella saattaa olla adhd:n lisäksi neuropsykiatriseen häiriöön liittyviä käytös- ja tunne- elämän oireita, aistitiedon käsittelyn häiriöitä, motoriikan erityisvaikeutta, kielellistä vaikeutta, oppimisvaikeuksia tai jokin muu neuropsykiatrinen häiriö (Kansaneläkelaitos 2022, f, 4-5).

Adhd- sopeutumisvalmennuskurssin keskeisiä päämääriä ovat tieto, tuki, keinot, vahvuudet ja kehittämiskohteet, sekä kohdatuksi tuleminen. ADHD-liitto painottaa diagnoosin omaavien henkilöiden ja heidän läheistensä kohtaamisessa ratkaisu- ja voimavarakeskeistä lähestymistä. (ADHD-liitto 2022,b.) Kelan palvelukuvauksissa ei mainita yhteisöpedagogia, mutta yhteisöpedagogin ydinkompetenssit antavat vahvan osaamisen lasten ja nuorten ryhmätoiminnan suunnitteluun ja ohjaamiseen sekä toiminnan kehittämiseen. Yhteisöpedagogin yhteiskunnallinen osaaminen luo ymmärryksen kuntoutuksen merkityksellisyydelle yksilön elämän kulussa.

Kelan palvelukuvauksen mukaan adhd- perhekurssilla lapsi saa tietoa adhd:sta ja sen vaikutuksista omaan perheeseensä ja lähiympäristöönsä. Lapsi saa yksilöllistä tukea päivähoitoon tai koulunkäyntiin liittyvissä asioissa, sekä tietoa ja ohjausta oireiden hallinnan keinoista. Kurssilla lapsi löytää omia vahvuuksiaan ja kehittämiskohteitaan ja tulee kohdatuksi

neuropsykiatristen ominaisuuksiensa kanssa. Kurssin sisältöön kuuluu käytännön harjoittelua, vuorovaikutusta edistävää keskustelua ja monipuolista tekemistä. (Kansaneläkelaitos 2022, f, 2, 8, 10, 14.)

Adhd- oireinen lapsi saa usein runsain mitoin negatiivista palautetta, jolloin lapsen minäkuva on vaarassa muodostua negatiiviseksi, mikä vaurioittaa lapsen psyykkistä kehitystä ja jättää jälkensä aina aikuisuuteen saakka. Jokaisen lapsen tulisi saada tiedostaa ja tunnistaa vahvuutensa, tätä aluetta lasten kanssa toimivien aikuisten tulee huomioida myönteisesti ja siten vahvistaa. (Sandberg 2018, 49-51.)

Lastenneurologisen yhdistyksen perustaman työryhmän laatima kuntoutussuositus mainitsee sopeutumisvalmennuskurssin merkittäväksi kuntoutumisen ja voimaantumisen mahdollistajaksi. Työryhmä korostaa sitä, että kuntoutumisen tavoitteiden saavuttamisen kannalta olennaista on lapsen / nuoren kuulluksi tuleminen, hänen mielipiteidensä arvostaminen, sekä hänen itsetuntonsa ja luottamuksensa vahvistuminen ((Kiviranta & Sätilä & Suhonen-Polvi & Kilpinen-Loisa & Mäenpää 2016, 2, 8 .)

3.2 Lievän ja keskivaikean autismikirjon häiriön sopeutumisvalmennuskurssit

Autismikirjon häiriö on aivojen neurobiologinen häiriö, jonka ilmeneminen ja siitä aiheutuvat toimintarajoitteet sekä tuen ovat hyvin yksilöllisiä ja eriasteisia. Autismikirjon häiriö vaikuttaa ihmisen viestimiseen ja vuorovaikutukseen muiden kanssa, sekä hänen aisti- ja kokemustietoonsa ympäröivästä maailmasta. Autismikirjioon liittyy usein stressiherkkyyttä, mutta myös erityisiä vahvuuksia, kuten keskittymiskyky erityisiin mielenkiinnon kohteisiin, hyvä yksityiskohtien havainnointikyky ja oikeudentaju. Autismikirjon alle on kuulunut erillisiä diagnooseja, kuten autismi ja Asperger. Tähän on tulossa muutos luultavimmin vuonna 2022, jonka jälkeen “autismikirjon häiriö” sulkee sisäänsä aiemmat erilliset diagnoosit. (Autismiliitto 2022.)

Kuntoutujalapsella saattaa olla lievän tai keskivaikean autismikirjon häiriön lisäksi käytös- ja tunne-elämän oireita, arjen toimintakykyyn vaikuttavia tarkkaavuuden säätelyn, toiminnanohjauksen sekä aistitiedon käsittelyn vaikeutta, tai jokin muu neuropsykiatrinen häiriö (Kansaneläkelaitos 2022 g, 4-5).

Kelan palvelukuvauksen mukaan lievän ja keskivaikean autismikirjon häiriön sopeutumisvalmennuskurssille osallistuva kuntoutuja perheineen saa tukea elämäntilanteeseensa, tietoa ja konkreettisia ohjeita arjessa selviytymiseen, sekä voimavaroja ja valmiuksia osallistua monipuolisesti eri toimintoihin omassa elinympäristössään ja yhteiskunnassa. Asiakkaan tavoitteet ohjaavat kuntoutusta; ne laaditaan yhteistyössä asiakasperheen kanssa ja niiden on oltava asiakkaalle merkityksellisiä ja saavutettavissa olevia. Kuntoutustyöskentelyn on oltava tavoitteiden mukaista ja tavoitteiden saavuttamista arvioidaan yhteistyössä asiakasperheen kanssa koko kuntoutuksen ajan. (Kansaneläkelaitos 2022 g, 5, 6.)

Palvelukuvauksessa lapsen todetaan saavan kurssilta tietoa autismikirjon häiriöstä ja sen vaikutuksista omaan perheeseensä ja lähiympäristöönsä, yksilöllistä tukea päivähoitoon tai koulunkäyntiin liittyvissä asioissa, löytävän omia vahvuuksiaan ja kehittämiskohteitaan, harjoittelevan arjen sujumista tukevien menetelmien käyttöä ja sosiaalisia- ja tunnetaitoja sekä keinoja selviytyä sosiaalisissa tilanteissa arjen toimintaympäristöissään (Kansaneläkelaitos 2022 g, 10).

Palvelukuvauksen mukaan kurssilla sisarukset jäsentävät omia kokemuksiaan ja vahvistavat omaa myönteistä identiteettiään, vahvuuksiaan sekä itsetuntoaan, saavat tietoa ja ymmärrystä autismikirjon häiriöstä, käsittelevät erityistä sisarussuhdettaan ja etsivät keinoja sisarussuhteessa toimimiseen ja tulevat kohdatuiksi mahdollisten omien neuropsykiatristen ominaisuuksiensa kanssa ja omista tarpeistaan käsin (Kansaneläkelaitos 2022 g, 11-12).

3.3 Sosiaalipedagoginen viitekehys opinnäytetyön teoriapohjana

Opinnäytetyöni tietoperustana on sosiaalipedagogiikka, tieteenala jossa ihminen ymmärretään olennoksi, jossa esiin tulevat sekä ihmisen yksilöllinen potentiaali ja arvokkuus, että hänen yhteisöllinen ominaislaatunsa. Kasvatuksellisessa työssä on kasvun ja kasvatuksen ympäristöinä tärkeää nähdä sekä ihmisen yksilöllisen ominaisuutensa tunnistaminen ja tukeminen, että yhteisöjen ja yhteisöllisyyden merkitys (Nivala & Ryyänen 2019, 89, 91.) Opinnäytetyöni aiheena ovat sopeutumisvalmennuskurssit, joiden päämäärissä ja toteutusmuodossa on nähtävissä sosiaalipedagoginen ajattelu. Sosiaalipedagogisessa ajattelussa ja toiminnassa keskeisenä periaatteena on jokaisen ihmisen näkeminen ja kohtaaminen *toimijana*, tai vähintään toimijuuteen kykenevänä. Toimijuudella tarkoitetaan

ihmisen tahtoa, kykyä ja mahdollisuuksia toimia. Sosiaalipedagogiikassa erityisesti toiminnan yhteisöllisyys ja ihmisten välisyys ovat kiinnostuksen kohteina. (Nivala & Ryyänen 2019, 95.)

Nivalan ja Ryyänen (2019, 97-98) mukaan toimijuuden sosiaalipedagogiseen määrittelyyn voidaan käyttää myös Paulo Freiren subjekti- käsitettä, jossa subjekti tarkoittaa kutakuinkin samaa kuin toimijuus, ja subjektiksi tuleminen lähtökohtana on niihin yhteiskuntaelämän käytäntöihin ja toimintamalleihin kiinnittyminen, jotka ovat edellytys sujuvalle yhteiselämälle. Aivoliiton perhekurseilla pyritään vahvistamaan perheen voimavaroja ja löytämään keinoja sujuvampaan arkeen, nämä ovat osaltaan toimijuuden vahvistamiseen liittyviä pyrkimyksiä.

Osallisuus on käsite, jonka sosiaalipedagogiikassa nähdään kuvaavan ihmisen ja yhteisön välisen suhteen tavoiteltavaa luonnetta. Osallisuuden perusta rakentuu merkityksellisissä sosiaalisissa suhteissa; niiden pohjalta tunne yhteisöön kuulumisesta voi kehittyä. Osallisuuden toteutumiseksi tarvitaan sekä osallistumista että kuulumista, ihmisen ja yhteisön tasapuolista suhdetta, jossa ihminen kokee tunnetta yhteisöön kuulumisesta sen arvokkaana jäsenenä, jolloin ihminen voi ja haluaa osallistua toimintaan yhteisössä. (Nivala & Ryyänen 2019, 138-139.)

Erityistarpeisiin perustuva ehkäisevä työ tarkoittaa tietyille kohderyhmille heidän erityisten tarpeidensa kohtaamiseksi tehtävää työtä. Periaatteena kaikessa kohtaamisessa on, että nämä erityistarpeet eivät ole ongelma, mutta jos erityistarpeita ei huomioida kohderyhmien toimintaympäristöissä, eivätkä he saa tarvitsemaansa tukea, kohderyhmien elämästä voi tulla erilaisten ongelmien hallitsemaa. (Nivala & Ryyänen 2019, 270.)

Kelan kuntoutuksen palveluntuottajan tulee noudattaa kuntoutuksen toteutusta ohjaavia lakeja, joita ovat mm.: laki yksityisestä terveydenhuollosta (152/1990), laki yksityisistä sosiaalipalveluista (922/2011), laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994), laki sosiaalihuollon ammattihenkilöistä (817/2015), laki vammaisten henkilöiden tulkkauspalvelusta (133/2010) ja laki digitaalisten palveluiden tarjoamisesta (306/2019) (Kansaneläkelaitos 2022, b.)

Kuntoutuksen tavoitteet määritellään yhdessä asiakasperheen kanssa käyttäen GAS-menetelmää (Goal Attainment Scaling). Tavoite laaditaan menetelmän mukaisesti viisiportaiseksi. Menetelmän mukaisten tavoitteiden on oltava realistia, aikataulutettuja, mitattavia, kirjattavia ja tarkoituksenmukaisia. (Kansaneläkelaitos 2022 c.) Tavoitteiden laatimiseen osallistuu lapsi, vanhemmat ja perheen omaohjaaja. Tavoite pyritään laatimaan lapselle mielekkääksi ja motivoivaksi.

Kela pyrkii juurruttamaan kuntoutuskäytäntöihin WHO:n Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälistä luokitusta, ICF- mallia (Paltamaa & Perttilä 2015, 8). ICF- luokitus tuo esiin sairauden ja vamman vaikutuksia yksilön elämässä. Sen mukaan toimintakyky ja toimintarajoitteet ovat moniulotteinen, vuorovaikutuksellinen ja dynaaminen tila, joka koostuu terveydentilan sekä yksilön ja ympäristötekijöiden yhteisvaikutuksesta (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022). Toimintakyvyn kuvaamisen avulla pyritään tunnistamaan sekä yksilön toimintatyylien että ympäristön muutostarpeita, jotta yksilö voi arjessaan toteuttaa omia tavoitteitaan, ylläpitää toimintakykyään ja vaikuttaa elämänhallintaansa (Paltamaa & Perttilä 2015, 8). Yksilön subjektiivisuus, toimijuus ja osallisuus ovat vahvasti ICF- malliin kytkeytyviä tekijöitä, ja perhekurssien toiminnan onnistumisessa ja päämäärien saavuttamisessa keskeisiä tekijöitä.

Kuntoutusalan ammattilaiset pyrkivät ihmisten elämän muuttamiseen paremmaksi. Käytännönläheinen, käytännön muutoksiin fokusoiva taustafilosofia tarjoaa siihen hyvän lähtökohdan. ICF- mallia onkin viime vuosina kehitetty yhdistämällä siihen erilaisia ihmisen toimintaa ja käyttäytymisen muutosta selittäviä teorioita. Kuntoutuksen ammattilainen saattaa työssään käyttää monia, eri tieteenaloilla kehitettyjä teorioita yhdistellen niitä kuntoutustilanteen mukaan. (Järvikoski, Härkäpää & Salminen 2015, 19, 23, 26.)

Esimerkiksi valtaistumisteorioissa (empowerment) yhdistyvät yksilön toimijuuden ja yhteisöllisten rakenteiden konstruktiot vallan kanssa. Siten valtaistumisteorian pohjalta voidaan olettaa asiakkaan sitoutumisen, valtaistumisen ja osallistumisen mahdollistuminen seuraavien tekijöiden kautta: *“kuntoutuksessa*

(a) etsitään hyvän elämän mahdollisuuksia ja tavoitteita yhdessä kuntoutujan kanssa,

(b) asiakkaalla on mahdollisuus osallistua kuntoutusprosessinsa suunnitteluun, sitä koskevaan päätöksentekoon, sen toteutukseen ja seurantaan,

(c) asiakkaalle luodaan mahdollisuuksia omien voimavarojen etsimiseen, tunnistamiseen ja käyttöön ottoon sekä

(d) tuetaan hänen mahdollisuuksiaan nähdä itsensä aktiivisena toimijana omassa elämässään.” (Järvikoski, Härkäpää & Salminen 2015, 24-25.)

Edellä mainitut asiat löytyvät Kelan sopeutumisvalmennuskurssien palvelukuvauksista, joten sopeutumisvalmennuskurssien voidaan olettaa olevan asiakaslähtöistä kuntoutusta ja voimavarasuuntautunutta asiakastyötä, jossa edellä mainittuja periaatteita sovelletaan.

Kelan perhekursseille osallistuvilla lapsilla ja nuorilla on usein ollut moninaisia haasteita varhaiskasvatuksessa ja koulussa. Erja Sandbergin 2016 julkaistussa väitöskirjassa kerrotaan, että 208:sta väitöstutkimukseen osallistuneesta perheestä noin puolet koki adhd- oireisen lapsen tai nuoren kohdalla koulun tukitoimet riittämättömiksi (Sandberg 2018, 11). Sopeutumisvalmennuskurssi on paikka, jossa keskitytään lapsen ja nuoren vahvuuksiin epäonnistumisten sijaan. Kuntoutuksessa pyritään täten vaikuttamaan asiakkaan pystyvyyden tunteeseen, mikä on Banduran sosio-kognitiivisen teorian mukaan keskeinen ihmisen toimintaan vaikuttava ja toimintaan motivoiva tekijä (Härkäpää, Valkonen & Järvikoski 2016, 77-78).

Sopeutumisvalmennuskurssien voidaan nähdä nivoutuvan sosiaalipedagogiseen viitekehykseen sekä osallisuuden ja toimijuuden käsitteisiin. Sosiaalipedagogiseen työotteeseen kuuluvat seuraavat kuusi ominaispiirettä, jotka kaikki voidaan nähdä esiintyvän sopeutumisvalmennuksen perhekursseiden toiminnan päämäärissä:

1. Dialoginen kohtaaminen
 2. Toimijuuden ja oman osallistumisen tukeminen
 3. Yhteisöllisyys
 4. Toiminnallisuus ja luovuus
 5. Teorian ja käytännön yhteen kietoutuneisuus
 6. Kolmitasoisuus: yksilö, yhteisö ja yhteiskunta
- (Nivala & Ryyänen 2019, 190).

Dialogiseen kasvatuskäsitykseen kuuluu usko kaikkien ihmisten kykyihin, taitoihin ja potentiaaleihin. Toimijuuden ja osallistumisen tukemisessa, samoin kuin dialogisuudessa, ihminen kohdataan subjektina. Näin ollen häntä tuetaan osallistumaan oman elämänsä valintoihin ja vahvistetaan hänen toimijuutensa edellytyksiä. Tämäkin asia on sanoitettu sopeutumisvalmennuksen perhekursseiden kuvauksissa. Osallisuuden edistämiseksi luodaan mahdollisuuksia ja tarjotaan tukea vuorovaikutteiseen ja toiminnalliseen yhteisiin asioihin liittyvään osallistumiseen, jolloin osallistujien tunne omasta merkityksestä yhteisön jäsenenä kehittyy, samoin kuin yhteenkuuluvuuden tunne (Nivala & Ryyänen 2019, 192, 196, 201).

Ryhmätoiminta sopeutumisvalmennuskursseilla tähtää osallistujan kokemukseen itsestään kyvykkäänä, aktiivisena ryhmän jäsenenä. Uusien keinojen löytymisen myötä osallisuuden kokemuksen toivotaan laajenevan kuntoutujan arkiympäristöön ja elinpiiriin. Sosiaalipedagogiikan yhteisöllistä työtettä kutsutaan myös yhteisökasvatukselliseksi. Se on vastavoima yksilöllisyyttä, yksilön vastuuta ja yksin pärjäämistä korostavalle katsomustavalle, ja se pyrkii edistämään kilpailun sijaan yhteistoimintaa.

Sosiaalipedagogisessa työotteessa toiminnallisuus ja luovuus voivat toteutua sekä yhteistoiminnallisina että kahdenvälisessä asiakas- ja kasvatussuhteessa. Yhteisen tekemisen äärellä toteutuu asiakkaan subjektiivis luontevasti. Teorian ja käytännön suhde toteutuu sosiaalipedagogisen toimijan reflektoidessa työtään suhteessa teorian tuomaan ymmärrykseen. (Nivala & Ryyänen 2019, 204, 210, 219.). Yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan välinen kolmitasoisuus on sopeutumisvalmennuskursseilla läsnä monin tavoin, kurssilla pyritään vaikuttamaan yksilön ja yhteisön, tämän onnistumisen kautta myös yhteiskunnan väliseen osallisuuteen ja toimijuuteen.

Tässä opinnäytetyössä teoreettinen lähtökohtani on sosiaalipedagogiikka, pyrin osallisuuden ja toimijuuden käsitteiden kautta löytämään sekä vastauksia tutkimuskysymykseeni että pelaamaan aineiston tuloksia teoriaan, erityisesti sosiaalipedagogisen työotteen toteutumiseen. Sosiaalipedagoginen työote sisältää yhteisöpedagogin ammatillisen osaamisen ydinalueita (pedagoginen, yhteisöllinen, yhteiskunnallinen ja kehittämisosaaminen).

3.4 Vahvuusperustaisuus perhekurssien toiminnassa

Erityisryhmien kohdalla sosiaalipedagogisessa työssä tuetaan yksilön toimintakykyä ja pyritään vaikuttamaan hänen arkiympäristöönsä siten, että yksilön erityistarpeet huomioimalla mahdollistettaisiin mielekäs osallistuminen yhteisön elämään (Nivala & Ryyänen 2019, 271). Perhekurssien sisällöstä merkittävä osa on ryhmätoimintaa, mikä mahdollistaa sen, että perhe tapaa muita kurssille osallistuvia perheitä ja saa olla vuorovaikutuksessa heidän kanssaan. Kurssin ohjelmasisältö määräytyy osallistujien yksilöllisten ja yhteisten tavoitteiden mukaisesti. Perheellä on mahdollisuus löytää kurssilla omia vahvuuksiaan. (Kansaneläkelaitos 2022, e.)

Mikäli adhd- oireinen lapsi tai nuori ei saa tukea keskittymisen, impulsiivisuuden ja toiminnanohjaukseen pulmiinsa, hän voi alkaa toimia defensiivisesti siten, että toiminta näyttäytyy käytöksen pulmina ja voi johtaa adhd:n lisäksi käytöshäiriöön (Sandberg 2018, 19). Vahvuusperustainen toimintatapa voi ylläpitää lapsen ja nuoren hyvää itsetuntoa ja positiivista minäkäsitystä, mikä puolestaan auttaa selviämään vaikeista tilanteista (Sandberg 2018, 24). Lapsi, joka tunnistaa vahvuutensa, hyväksyy myös kehittymistarpeensa, eikä lannistu elämään kuuluvista epäonnistumiskokemuksista (Hotulainen, Lappalainen & Sointu 2014, 266-267).

Kelan mukaan sopeutumisvalmennuskursseilla pyritään mm. turvaamaan lapsen ja hänen perheensä toimintakykyä, vahvistamaan elämänhallintaa ja tukemaan itsehoitoa, kun perhe saa kurssilta tietoa neuropsykiatrisesta häiriöstä, sen kuntoutuskäytännöistä ja oman asuinpaikkakuntansa tukiverkostoista (Kansaneläkelaitos 2022, d). Sosiaalipedagogiikassa sosialisatiota kuvataan prosessina, jossa ihmisen suhde yhteiskuntaan rakentuu, kehittyy ja uudelleenmuotoutuu elämän varrella, läpi elämän (Nivala & Ryyänen 2019, 146). Mikäli perheen tilanne on pitkään ollut kuormittava erityislapsen haasteiden takia, perhe ei ole saanut riittävästi ja oikeanlaista tukea arkiympäristössään, vanhemmille on saattanut muodostua lannistunut olo suhteessa omaan toimijuuteensa sekä pettymys ja taantumus sosiaalisatioprosessissaan.

Perhekurssien vahvuusperustaisessa ohjauksessa voidaan nähdä taustalla myös positiivinen pedagogiikka. Positiivista pedagogiikkaa toteutettaessa vahvistetaan pystyvyyden tunnetta sopivasti haasteellisen vaatimustason myötä (Leskisenoja 2017, 16). Perheen ja työryhmän yhdessä laatimassa kuntoutuksen GAS- tavoitteessa realistisuus ja tarkoituksenmukaisuus viittaavat sopivan haasteelliseen vaatimustasoon (Kansaneläkelaitos 2022 c). Tavoitteen mielekkyys ja siihen sitoutuminen edellyttävät sitä, että tavoitteen eteen työskentelyssä on mahdollista saada onnistumisen kokemuksia. Perhekurseilla pyritään toimintaympäristö, toiminta ja osallistumisen mahdollisuudet suunnittelemaan siten, että jokainen kuntoutuja kykenee osallistumaan ja harjoittelemaan kuntoutuksen tavoitteiden määrittelemiä asioita.

Edellämainittu edellyttää dialogisuutta perheen ja henkilökunnan välillä. Sosiaalipedagogiikan teoreettisena käsitteenä dialogisuus viittaa kommunikaatioon, jossa keskustelukumppani kohdataan arvokkaasti ja kunnioittavasti, ei samanmielisyyttä edellyttävässä vuorovaikutussuhteessa, jossa etsitään ja koetellaan näkemyksiä ja merkityksiä, samalla oppien maailmasta ja toisista ihmisistä (Nivala & Ryyänen 2019, 112). Ilman dialogia tai dialogiin pyrkimistä ei voi tapahtua tuloksellista työtä.

Positiivisessa pedagogiikassa lasten toimijuuden ja osallisuuden tukemisen yhtenä keinona on tarjota heille mahdollisuuksia oman kokemusmaailmansa dokumentointiin; oman elämänsä ja kokemuksiensa jakamisen kautta lapset oppivat arvostamaan itseään ja toisiaan. (Kumpulainen, Mikkola, Rajala, Hilppö & Lipponen 2014, 238-239.) Perhekurssien lasten- ja nuortenryhmissä kuten kaikessa toiminnassa tunteiden, kokemusten ja toiveiden sanoittamiseen kannustetaan ja sitä tuetaan mm. visuaalisin keinoin. Kuntoutuksessa dokumentoidaan valokuvaamalla tilanteita kuntoutusviikon varrelta (vanhempien ja kuvattavien luvalla). Kuvia näytetään yhteisesti kurssiviikon lopetustilaisuudessa. Kurssiviikolla käytettävissä toiminnallisissa menetelmissä toteutetaan luovuspohjaisia toimintoja, joista lapsi, nuori ja perhe saavat kotiin mukaan toteutuksiaan. Näitä ovat esimerkiksi kankaanpainantatekniikoin koristellut kassit ja perheen voimahahmot. Nämä saattavat jättää mieleen pitemmälle kantavia onnistumisen kokemuksia.

4 MENETELMÄT

Laadullisessa tutkimuksessa pyritään ymmärtämään tarkasteltavana olevaa ilmiötä tutkimuksen kohteena olevien henkilöiden näkökulmasta (Juuti& Puusa 2020, 9). Lähdin selvittämään sitä, miten asiakkaat ja työntekijät ovat kokeneet Kelan adhd- ja autismiperhekurssien toiminnan tilaajaorganisaatiossani Aivoliiton palvelut Oy:ssä. Opinnäytetyössäni tarkastellaan kurssitoiminnan toimiviksi ja kehittämiskohteiksi koettuja asioita.

Laadulliseen tutkimusmenetelmään liittyy subjektiivisuuden, toimijuuden ja näkökulmaisuuksien arvostaminen (Kallinen&Kinnunen 2022). Sekä asiakkaiden että työntekijöiden tuottamat sanalliset pohdinnat ovat merkittäviä ja huomionarvoisia. Tutkimus on analyysivetoista; aineiston analyysi tapahtuu teoriaan tukeutumalla (Kallinen&Kinnunen 2022).

Sain tilaajalta käyttöni aineiston, joka parhaiten antaa vastauksia tutkimuskysymykseeni: asiakaspalautelomakkeet vuodelta 2021 ja työntekijöille suunnattu palautekysely loppuvuonna 2021.

4.1 Asiakaspalautteet perhekurseilla

Kurssiviikkojen päätteeksi asiakasperheitä pyydetään täyttämään palautelomakkeet, joista on omat versionsa lapsille ja aikuisille (liitteet 1 ja 2). Vuodesta 2022 alkaen nuorille on oma lomakkeensa. Tilaaja antoi käyttöni, opinnäytetyön aineistoksi, vuoden 2021 kootut palautteet. Tähän ei tarvittu erillistä lupaa palvelun tilaajalta, Kelalta, sillä palautteet ovat anonyymeja. Vastausprosentti on opinnäytetyön tilaajan mukaan lähes 100%, koska palautelomakkeiden täyttämiseksi on kurssiviikon viimeisenä päivänä varattu aikaa.

Aikuisten asiakaspalautelomakkeissa on 11 kohtaa, joihin vastataan janalla 1-5, jossa numeroiden tilalla ovat eri väriset hymiöt. Kysymykset koskevat perheen kokeman tiedon, ymmärryksen ja keinojen lisääntymistä sekä uusien vinkkien saamista perheen yhdessä toimimiseen, ajankohdan sopivuutta, vertaistuen ja voimavarojen saamista, perheen toiveiden ja tavoitteiden toteutumista, omaa osallistumista kurssille sekä majoitus- ja ruokapalveluja. Avoimissa kysymyksissä on mahdollisuus kommentoida edellisiä, kertoa mikä kurssissa oli hyvää ja mitä voisi vielä kehittää, sekä kertoa muuta mahdollista lisättävää.

Saamissani kootuissa vastauksissa on yhdistetty neljä eri ryhmää: adhd- kurssien ensimmäisten jaksojen palautteet, adhd- kurssien toisten jaksojen palautteet, autismikurssien ensimmäisten jaksojen palautteet ja autismikurssien toisten jaksojen palautteet. Vastaajien lukumäärä vaihtelee kurssin ja jakson mukaan ollen janakysymysten kohdalla noin 60-150 vastausta. Adhd- kurseja on toteutettu enemmän kuin autismikurseja, siksi edellämainittujen kurssien palautteita on jälkimmäisiä enemmän. Yhteensä yksittäisen kysymyksen vastauksia oli kussakin janakysymyksessä yli 400. Vastausten määrä eri kysymysten kohdalla vaihteli hieman; kaikki vastaajat eivät olleet vastanneet kaikkiin kysymyksiin.

Lasten palautelomakkeissa hyymiöin janaa 1-5 kuvaavia arvioitavia kohtia on neljä. Lapsilta kysytään arviota siitä, millaista kuntoutusviikolla oli, miten lapsen ajatuksia ja toiveita kuunneltiin viikon aikana, millaista lasten ryhmissä oli, ja millaista ruoka oli. Lapsilla on mahdollisuus myös jättää vapaat terveiset ja / tai kommentit palautelomakkeeseen. Lasten vastauksia oli yhteensä noin 440 kysymystä kohti.

4.2 Perhekurssien työntekijöille tehty kysely

Suvituulen työntekijöitä pyydettiin työnantajan taholta loppuvuonna 2021 vastaamaan anonyymiin palautekyselyyn ensimmäisen Kelan adhd- ja autismsopeutusvalmennuskurssien toimintavuoden päättyessä (liite 3). Sain opinnäytetyötäni varten käyttööni kootut, anonyymit työntekijöiden palautevastaukset. Vastaajien määrä oli 20. Työntekijöitä pyydettiin arviomaan janalla 1-5 seuraavia kohtia: kurssin ohjelmarungon toimivuus, ryhmien sisältö tukee perheiden kuntoutusta, tiimin viestintä ja työryhmän työskentelyn sujuvuus kurssin aikana, työntekijän ”oman äänen kuuluviin saaminen” kurssilla / työryhmässä, lisäkoulutuksen toivominen kohderyhmäperheiden kohtaamiseen, omat voimavarat ja jaksaminen kurssityössä sekä arvio seuraavan vuoden kurssikalenterista omalla kohdalla. Tämän toisen aineiston tarkoitus on sama kuin ensimmäisen, antaa vastauksia opinnäytetyöni tutkimuskysymykseen ja sitä kautta pohjaa kehittämistyöhön.

4.3 Perhekurssien työntekijöiden palaute koulutusiltapäivästä

Kävin opinnäytetyöprosessini aikana ohjaamassa perhekurssien työntekijöille ryhmätoiminnan ilmaisullisia ja liikunnallisia ideoita. Tämä oli sovittu jo ennen opinnäytetyöni aloittamista, pohjautuen ryhmänohjaamiskokemukseeni eri konteksteista. Erilaisten ryhmien ohjaaminen toiminnallisilla menetelmin on myös erityisesti yhteisöpedagogin ammatilliseen osaamiseen liittyvää.

Toiminnan päätteeksi osallistuneet työntekijät (11) vastasivat tekemääni palautelomakkeeseen anonyymisti. Palautelomakkeessa kysyin, saivatko työntekijät uusia ideoita ryhmien ohjaamiseen, pitivätkö he hyödyllisenä koulutusiltapäivän leikkien ja harjoitusten kokeilemista käytännössä, ja aikovatko he käyttää näitä leikkejä ja harjoituksia jatkossa työssään. Tämän aineiston tarkoituksena on antaa tilaajalle lisätietoa työntekijöiden kokemuksesta toiminnallisesta yhteisestä kehittämisestä.

5 TUTKIMUSAINEISTON ANALYSOINTI

Käytin opinnäytetyössäni aineistolähtöistä sisällönanalyysia. Keskityin erityisesti palautteiden sanallisiin vastauksiin, koska ne syventävät numeerisista vastauksista saatua tietoa. Numeeriset vastaukset johdattavat sanallisiin vastauksiin, ilmiön ymmärtämiseen ja tutkimusvastauksiin. Laadullisen analyysin avulla tiivistin ja jäsensin aineistoa (Gunther&Hasanen&Juhila 2022).

Asiakaspalautteiden jana- eli numeeriset vastaukset olivat tasaisia sekä kurssien välillä että kurssien 1. ja 2. jaksojen välillä. Numeeristen vastausten perusteella voidaan todeta asiakkaiden kokeneen kurssit erittäin hyödyllisiksi osallisuuden ja toimijuuden käsitteiden kautta. Esimerkiksi hyödyllisen tiedon saamisen keskiarvo oli aikuisten asiakaspalautteissa 4,49. Vastauksia oli yhteensä 428.

Työntekijöiden palautteissa arviot olivat hiukan alempia. Kurssisisältöön liittyviä kysymyksiä oli työntekijöille kaksi, asteikolla 1-5. Kurssin ohjelmarunko arvioitiin hyväksi ja toimivaksi keskiarvolla 3,95. Ryhmien sisältöjen ajateltiin tukevan hyvin perheiden sopeutumisvalmennusta keskiarvolla 3,9.

Numeeristen vastausten perusteella voidaan todeta kurssitoiminnan onnistuneen päämäärissään hyvin. Kehittämiskohteita ja onnistumisen kohteita tarkennettuina etsin sanallisista palautteista. Myös päämäärän saavuttamisen takana olevia tekijöitä on tarkasteltava sanallisten vastausten kautta.

5.1 Onnistunut kuntoutus palautteiden kertomana

Lähdin tutkimaan aineistoa kokoamalla yhteen sanallisia vastauksia, tyypittelemällä niitä. Tyypittelyn avulla sain selville, mitä vastauksia oli minkä verran. Tyypittelyn jälkeen lähdin teemoittelemaan vastauksia. Luokitteluvaiheessa pidin mielessä tutkimuskysymykseni (Kananen 2014, 100): miten asiakkaat ja työntekijät ovat kokeneet perhekurssien toiminnan, mitkä asiat on koettu toimiviksi, ja mitä tulisi kehittää. Kiinnitin siten huomiotani niihin asioihin, jotka palautteiden mukaan oli nähty hyvinä asioina, ja mitkä kehittämiskohteina.

Lasten sanallisia vastauksia oli huomattavasti niukemmin kuin vanhempien, tosin lisäksi muutamissa vastauksissa vanhemmat kuvasivat lasten kokemuksia joko suoraan lapselta kuultuina tai omiin havaintoihinsa perustuen. Toisaalta vanhemmat sanoittivat omissa vastauksissaan koko perheen kokemuksia. Minua kiinnostivat sanallisissa vastauksissa toistuvasti esiin nousevat asiat, sillä usein toistuvat asiat voidaan nähdä monen kokemana onnistuneen kuntoutuksen asiana tai kehityskohteena. Minua kiinnostivat myös mahdolliset esiin nousseet kurssikohtaiset erot teemoissa sekä se, miten työntekijöiden kokemukset korreloivat asiakkaiden kokemusten kanssa.

Lasten sanallisissa vastauksissa suurin osa kommentteista oli konkreettisia toiminnan sisältöön, ja tarkemmin toiminnalliseen tekemiseen liittyviä, niissä kerrottiin, mistä toiminnasta oli pidetty. Pidin kiinnostavana, mutta ei yllättävänä huomiona, että autismikurssin lasten vastauksissa mainittiin viidesti erittäin kivana aistihuone, adhd- kurssin lasten vastauksissa ei kertaakaan. Opinnäytetyöni autismikurssia esittelevässä luvussa on mainittu autismin kirjon diagnoosin omaavien henkilöiden stressiherkkyys (Autismiliitto 2022) . Aistihuone voi toimia monelle stressin purkamisen ja rentoutumisen paikkana. Lasten maininnat aistihuoneesta kivana voi mielestäni nähdä kykynä tunnistaa rentoutumisen tarve, ja keino sen saavuttamiseksi. Adhd- kurssien lasten vastauksissa painottuivat maininnat toiminnallisista ja erityisesti liikunnallisista tekemisistä. ”*Kuntosali, ulkoilut, leipominen, kassin painanta, jutustelu.*” mainitsi lapsi mukaviksi asioiksi adhd- kurssin 1. jakson palautelomakkeessa.

Kurssin toiminnan sisältöjen suunnittelu yhdessä lasten kanssa on olennaista kaikilla perhekursseilla, ja pitkin kurssiviikkoa lasten- ja nuorten ryhmissä harjoitellaankin tunneilmaisua ja oman mielipiteen sanomista; sekä näiden taitojen kehittymisen vuoksi, että kurssin tavoitteiden toteutumisen vuoksi. ”*Lapsi sai vertaistukea ja samanhenkisiä ystäviä ja oppi tekemään aloitteita.*”, kuvaili vanhempi autismikurssin 2. jakson palautelomakkeessa.

Luokitteluvaiheessa laadin aineiston vastausten perusteella kuvion, jossa aineiston osista yhdistyy kokonaisuus, joka muodostuu siihen vaikuttavista tekijöistä (Kananen 2014, 150).

Kuvio 1: Hyvän kuntoutuksen toteutumiseen vaikuttavat osatekijät nimettyinä yleisellä tasolla.

Kuviossa 1 on keskellä hyvä kuntoutus, johon kuuluu yhteisten ja yksilöllisten tavoitteiden toteutuminen (tieto, ymmärrys ja keinot). Kuntoutuksen onnistumiseen vaikuttavat tekijät on kuvattu kehällä edellisen ympärillä. Näitä tekijöitä ovat perheenjäsenen voimavarat, henkilökunta, muut perheet eli vertaistuki, kurssin sisältö, kurssin rakenne ja aikataulut sekä informaatio, kurssitilat, välineet ja ympäristö sekä kurssin ajankohta. Kaikki hyvän kuntoutuksen osatekijät liittyvät jollakin tavalla myös toisiinsa. Seuraavissa kappaleissa esittelen aineistosta nousseita asioita tarkemmin kuvion 1 jaottelun mukaisesti.

Yhteisten ja yksilöllisten tavoitteiden toteutuminen

Tieto, ymmärrys, keinot. Näihin sanoihin voidaan kiteyttää Kelan määrittelemät perhekurssien päämäärät. Kelan palvelukuvauksen mukaan lievän ja keskivaikean autismikirjon häiriön sopeutumisvalmennuskurssille osallistuva kuntoutuja perheineen saa tukea elämäntilanteeseensa, tietoa ja konkreettisia ohjeita arjessa selviytymiseen, sekä voimavaroja ja valmiuksia osallistua monipuolisesti eri toimintoihin omassa elinympäristössään ja yhteiskunnassa. (Kansaneläkelaitos 2022 g, 5). Adhd- sopeutumisvalmennuskurssin keskeisiä päämääriä ovat tieto, tuki, keinot, vahvuudet ja kehittämiskohteet, sekä kohdatuksi tuleminen (ADHD-liitto 2022,b).

Kuntoutuksen hyödyllisyyteen liittyen näitä asioita kysyttiin lasten ja aikuisten palautelomakkeissa eri tavoin. Aikuisilta kysyttiin eriteltyinä hyödyllisen tiedon saaminen, konkreettisten keinojen saaminen arkeen ja ymmärrys perheen tilanteeseen liittyen. Lasten kyselylomakkeessa tähän liittyi kuulluksi tulemisen kokemus.

Aikuisten vastauksissa hyödyllisen tiedon saamisen keskiarvo oli 4,49. Vastauksia oli yhteensä 428. Kurssi- ja jaksokohtaiset erot olivat vähäisiä. Tyytyväisyys konkreettisten keinojen saamiseen arkeen oli aikuisten vastauksissa yhteensä keskiarvolla 4,13. Vastauksia oli yhteensä 402. Lisää ymmärrystä perheensä tilanteeseen liittyen -kysymyksessä oli kaikkien aikuisten vastausten keskiarvo 4,35. Vastauksia oli yhteensä 423.

Lasten palautelomakkeissa Minusta kuntoutusviikolla oli -kysymyksen kaikkien vastausten keskiarvo oli 3,3. Vastauksia oli yhteensä 448. Minun ajatuksiani ja toiveitani kuunneltiin - vastausten keskiarvo oli 3,08. Vastauksia oli yhteensä 433. Mielestäni lastenryhmissä oli - vastausten keskiarvo oli 3,36. Vastauksia oli yhteensä 443. Autismikurssien lasten kohdalla lastenryhmiin liittyvän kysymyksen keskiarvo oli hiukan korkeampi kuin adhd- kurssien (3,44 / 3,28).

Lasten kohdalla palautteet osoittivat alemmaa tyytyväisyyttä kuin aikuisilla. Pohdin erojen syitä; onko niin, että lasten kohdalla kurssitoiminnassa on enemmän kehittämistarvetta? Toisaalta asia voi selittyä kysymyksen tulkinnalla. Kuten yhdessä autismikurssin palautelomakkeessa vanhempi kommentoi lapsensa vastausta: *“Lapsemme vastasi palautteeseen ettei toiveita kuunneltu, koska hänellä ei ollut toiveita.”*

Lasten vastauksissa oli joitakin kurssikokemuksesta ja sen merkityksestä kertovia kommentteja: *”Oli kiva kun kuunneltiin ja ymmärrettiin, miltä musta tuntuu.”*, lapsi adhd-kurssin palautelomakkeessa. Enemmän silti vanhemmat sanoittivat lapsen ymmärryksen saamista omissa vastauksissaan: *”Kuntoutuja oppi ymmärtämään ADD:tä paremmin ja tapasi muita kuntoutujia.”*

Tieto mainittiin sekä adhd- että autismikurssin ensimmäisten jaksoiden palautteissa Mikä oli hyvää?- kysymyksen kohdalla suurimpana yksittäisenä ohjelmasisältöön liittyvänä asiana. Ensimmäisten jaksoiden palautteissa tieto nähtiin myös kehittämiskohteena; useissa vastauksissa kaivattiin lisää tai syvempää tietoa. Toisella jaksolla se ei tullut samalla tavalla esiin. Tiedon saaminen mainittiin useammin kuin keinojen ja ymmärryksen saaminen. Tiedon saamiseen

liittyen tuli aikuisten vastauksissa esiin aktiivista kuntoutusotetta: *”Samoja asioita käytiin läpi lasten ja aikuisten ryhmissä ja lapsilla lasten tasoisesti (esim. stressikuppi, aistiärsykkeet) näistä on helppo jatkaa keskusteluja lasten kanssa kotona.”* sekä *”Saimme tärkeää palautetta lapsen toiminnasta ja tekemisestä sekä vahvuuksista.”*

Kurssin on Kelan mukaan tarkoitus olla hyödyllinen kaikille perheenjäsenille, myös sisarusten tiedon ja ymmärryksen lisääntyminen mainitaan palvelukuvauksissa (Kansaneläkelaitos 2022 g, 11-12). Sisarusten huomioimisesta oli muutama maininta vanhempien sanallisissa palautteissa: *”Loistavaa, että sisarusryhmissä puhuttiin myös autismista ja sen vaikutuksista arkeen.”*

Tiedon saamiseen liittyen vanhempien sanallisissa palautteissa oli joitakin konkreettisia kehittämisideoita, kuten vertais- ja kirjavinkit lapsille ja aikuisille. Yhdessä vastauksessa vanhempi ehdotti, että kurssilla voisi kertoa enemmän tarinoita elämässään menestyneistä nepsyihmisistä, perustellen sitä näin: *”-- Tämä vahvistaa lasten ja nuorten identiteettiä ja että autismikirjo/adhd ei estä haaveilemasta ja elämästä.”*

Konkreettisten keinojen saamista kaivattiin asiakkaiden palautteissa vielä saatua enemmän. Eräässä työntekijän palautteessa mainittiin asiakaspalautteissa toistuvasti esiin tuleva kokemus konkreettisten keinojen saamisen niukkuudesta, vaikka niitä olisi kaikille annettu kurssin toimintojen yhteydessä. Työntekijä pohti asian kehittämistä seuraavalla tavalla: *”-- olisi siis hyvä vielä enemmän pystyä sanoittamaan ääneen että juuri tämä tapa toimia tässä tilanteessa on konkreettinen keino ja tätä voi hyödyntää jatkossa myös omassa arjessa vaikka soveltaenkin.”*

Ajankohta

Ajankohta liittyy kokemukseen, että kurssille osallistuminen on oikea-aikaista diagnoosin saamisen jälkeen. Asiakkaiden vastauksissa ilmeni vaihtelua; jotkut harmittelivat, että olivat kurssilla liian myöhään, toiset kokivat oikea-aikaisuutta. Oikea-aikaisuudella on kytkös kurssin hyödyllisyyteen tiedon, ymmärryksen ja keinojen saavuttamisen kannalta. *”Osasta kurssilla käsitellyistä asioista olisi ollut tarvetta jo aiemmin, tosi paljon aikaisemmin. Vaiheittainen tieto hyödyttäisi ja auttaisi orientoitumaan.”*, vanhemman sanallinen palaute.

Kela valitsee kurssille osallistujat, siihen ei voi palveluntuottaja vaikuttaa. Siltä osin palveluntuottaja voi vaikuttaa oikea-aikaisuuteen, että pyrkii kurssilla huomioimaan kaikki perheet, sillä juuri diagnoosin saamisen jälkeen tai vuosia diagnoosin saamisen jälkeen perheen tiedon, ymmärryksen ja keinojen saamisen tarpeet ovat todennäköisesti erilaisia. *“Lähtökohtamme kurssiin oli seesteinen ja ”hyvä”, koska diagnoosista on jo 1,5v ja toimivia tapoja on jo löydetty ja tietoa haettu-> selittää alempia pisteitä.”*, vanhemman sanallinen palaute.

Ajankohta liittyy myös perheen sen hetkisen arkielämän kokemiseksi kurssiviikolle yhteensopivaksi. Kurssin ajankohdalla on perheelle iso merkitys; jos lapset kurssin vuoksi joutuvat jäämään pois jostakin kouluun/harrastukseen liittyvästä merkittävästä tapahtumasta, voi se vaikuttaa kurssilla viihtymiseen; negatiivinen asenne kurssia kohtaan voi kummuta huonosta ajankohdasta, mutta heijastua koko kurssille osallistumiseen, mikä kuormittaa vanhempaa ja koko perhettä. *“Toinen jakso todella huonolla ajoituksella (lukukauden loppu).”*, vanhemman sanallinen palaute.

Voimavarat

Lapsen, vanhemman ja koko perheen voimavarat vaikuttavat siihen, minkälainen hyöty kurssista perheelle on. Perhekurssien asiiasältöön kuuluu ”stressikuppimetafora”. Sitä käytetään, mikäli kurssille osallistuvan henkilön stressikuppi on täynnä, hän ei kykene vastaanottamaan uutta, eikä ainakaan soveltamaan käytäntöön uusia asioita.

Voimavarat vaikuttavat osaltaan kurssille osallistumiseen. Aikuisilta kysytään asiakaspalautuksessa arviota heidän omasta osallistumisestaan janalla 1-5. Näiden vastausten keskiarvo oli 4,08. Kurssien väliset erot eivät olleet merkittäviä. Perheille merkittäviä voimavaroihin liittyviä tekijöitä voivat olla monet onnistuneen kuntoutuksen osatekijät. Joillekin perheille kuntoutusviikon struktuuri, aikataulut ja ennakointi ovat erityisen merkittäviä. Vanhemman palaute: *”Jos mahdollista, niin aikatauluissa voisi yrittää pysyä vielä paremmin. Ylivirittyneen –lapsen saaminen oikeaan ”moodiin” vaatii melko tarkkaa aikataulua ja ennalta suunnittelua. 10 min viivästys voi kaataa koko kupin.”*

Majoitukseen liittyvät asiat ovat yksi merkittävä tekijä voimavaroihin liittyen. Ne vaikuttavat asiakkaiden voimavaroihin ja sitä kautta mahdollisuuksiin saada kurssista hyötyä. Mikäli

kurssiviikon aikana tulee univajetta, on mahdoton saada optimaalisesti hyötyä kurssista. Vanhemman sanallinen palaute: *”Voimavarat olivat heikot univelan takia.”* Perhekurssilla perhe majoittuu asuntoon, joka oletettavasti on reilusti pienempi kuin koti. Näin ollen oman tilan ottaminen on hankalampaa. Tämä tuli esiin useissa asiakaspalautteissa. Yhdessä palautteessa asiasta todettiin näin: *”Ihania kun mahdollistui toisen huoneen saaminen yhdeksi yöksi, hyvien yöunien merkitys jaksamiselle todella tärkeää!!”*

Voimavaroihin vaikuttaa myös ruokailu. Lasten palautteissa ruoan oli arvioitu olevan hyvää keskiarvolla 3,1. vastauksia oli yhteensä 441. Aikuisten palautteissa oli useita ruokaan liittyviä sanallisia kommentteja, mutta opinnäytetyöni liittyessä tukipalveluiden sijasta varsinaiseen kuntoutukseen, en paneudu niihin tarkemmin.

Jotkut vanhemmat toivoivat sanallisissa palautteissa mahdollisuutta omaan hengähdystaukoon, esimerkiksi liikuntahetkeen, voimavarojaan ajatellen: *”Toivoisin itselleni vapaa-ajalla ”hengähdystaukoja”, koska olen lapsen kanssa yksin vanhempana kurssilla. Tämä on tärkeää varsinkin silloin kun lapsi on koko päivän tavallista ylivirittyneessä tilassa, jolloin omat voimavarat loppuu.”*

Muut perheet /vertaistuki

Kun kurssilla on kahdeksan perhettä, on yhteisissä päivän avauksissa ja yhteisissä toiminnoissa paljon ihmisiä. Samoin kuin kuntoutujien ryhmissä. Ryhmäkoosta oli joitakin mainintoja palautteissa. Yksi vanhempi pohti kurssille osallistuvien lasten eroavaisuutta näin: *”ADD-lapsi riehakkaiden ADHD-lasten joukossa aiheuttaa helposti ristiriitaisia tunteita- voisiko tähän varautua etukäteen?”*

Ryhmäkokoon liittyvät asiat eivät ole opinnäytetyöni kohteena, sillä kurssille osallistuvien perheiden ryhmäkoko on palvelun tilaajan eli Kelan määrittelemä. Riittävän suuri ryhmä takaa toisaalta vertaistuen mahdollisuutta. Ryhmäkokoon liittyviin haasteisiin on mahdollista vaikuttaa kurssiviikon toiminnassa. Työntekijäkokemukseni mukaan esimerkiksi lasten- ja nuortenryhmissä toteutetaan ryhmien jakamista, samoin yhteisistä toiminnoista on perheen tai osan perhettä mahdollista joustavasti siirtyä rauhallisempaan tilaan, mikäli tarve vaatii. Yhdessä asiakaspalautteessa toivottiin sermiä yhteiseen tilaan.

Vertaistuen toteutuminen arvioitiin vanhempien palautelomakkeissa keskiarvolla 4,46. Sanallisesti vertaistuki mainittiin kurssin hyvinä asioina adhd- kurssien vanhempien vastauksissa ensimmäisellä jaksolla toiseksi eniten (eniten mainintoja sai ohjelmasisältö), toisella jaksolla ylivoimaisesti eniten (seuraavaksi eniten oli ohjaajat), jonka lisäksi vielä muut perheet mainittiin 10 kertaa. Autismikurssien asiakaspalautelomakkeissa ensimmäisellä jaksolla vertaistuki oli eniten mainittuna hyvänä asiana yhdessä ohjaajien ja tiedon saamisen kanssa, ja toisella jaksolla eniten mainittuna asiana. Muutama maininta palautteissa oli vertaistuen toteutumattomuudesta, tällöin vastauksissa todettiin oma arki ja ongelmat erilaisiksi kuin muiden perheiden.

Vertaistuki on näin ollen koettu merkittäväksi tekijäksi onnistunutta kurssia. Asiakaspalautelomakkeesta: *”Vertaistuki, sain vanhemmilta tietoa ja tukea jokapäiväiseen elämään. Ei ole tavannut ennen vanhempia, kenellä olisi samanlaisia kokemuksia.”*

Kurssin kehittämiskohteissa vertaistuki mainittiin myös; sitä toivottiin lisää ja sen lisäämiseksi esitettiin ehdotuksia. Vanhempainryhmiin toivottiin lisää pienryhmäkeskusteluja, ja ylipäättään vertaiskeskusteluja toivottiin lisää. Myös työntekijöiden palautteissa mainittiin vanhempainryhmiin liittyvä toive lisääjän saamisesta vertaistukikeskusteluille. Kahdessa työntekijäpalautteessa tuotiin esiin vanhempainryhmissä vähäiseksi jäävä aika vertaistuelle. Vanhempainryhmiin liittyvää vertaistukea pohtiva työntekijän kommentti palautelomakkeessa: *”Vanhempainryhmän työskentely toteutui -- paljolti ulkopuolelta tulevien luennoitsijoiden ehdoilla jolloin se oli aika paljon kuuntelemista ja passiivista osallistumista. -- vanhemman oman kokemuksen ja lapsen kokemusmaailman pohtiminen ja tutkiminen jäi pitkälti omaohjaajien tapaamisten ja yksilöllisten perhetapaamisten varaan. -- Sopeutumisvalmennuksessa mielestäni tärkeä työväline kuitenkin kokemusten jakamisen voimaannuttavuus sekä vertaisryhmässä tapahtuvan itsereflektion myötä tulevat oivallukset.”*

Vanhempainryhmiin toivottiin asiakaspalautteissa lisää sekä vertaiskeskusteluaikaa, että asiantuntijaluentoja. Näiden molempien toteutuminen vaatisi lisääaikaa vanhempainryhmille. Tämä tarkoittaisi myös lasten- ja nuortenryhmien pitenemistä. Jo nyt pitkät ryhmäkerrat on koettu kuormittaviksi. Miten yhtälön voisi ratkaista, ei ole yksinkertainen asia.

Vanhemman kommentti asiakaspalautteessa: *”Vertaistuen/keskustelujen aloittaminen liikaa vanhempien vastuulla, vapaa-aika ei ole siihen hyvä aika (lapset pyörii ympärillä ei pysty*

keskittymään)->enemmän ohjattua keskustelua esim. 15 min alustus, 4 min keskustelu muutaman hengen kanssa -> purku.”

Vertaistuki nivoutuu aineiston perusteella vahvasti sekä kurssin ohjelma- että vapaa-ajan sisältöön. Vanhemmat toivoivat sanallisissa palautteissa mahdollisuutta vertaistuelle myös vapaa-ajalla. Tätä toivottiin sekä vanhempien vapaaillan (jolloin järjestetty lastenhoito) avulla, että yhteisöllisen vapaa-ajan toiminnan avulla. Jälkimmäistä toivottiin sekä ohjattuna että vanhempien itsensä organisoimana. Vanhemmat ehdottivat, että heitä kannustettaisiin enemmän yhteiseen iltatoimintaan ja sen tueksi perheille olisi tehty vapaa-aikaa varten esimerkiksi luontorasteja.

Näkisin esille tulleet vertaistukeen liittyvät kehittämisen kohteet huomionarvoisina, koska vertaistuki on yksi sopeutumisvalmennuskurssien merkittävimmistä asioista asiakkaille: yhteisen tekemisen lisäämisen avulla vertaistuen saaminen mahdollistuisi aiempaa enemmän, perheet pääsisivät vielä enemmän harjoittelemaan kurssilla opittuja asioita ja keinoja mielekkään tekemisen äärellä, lapset uusien kaverien kanssa. Vapaaehtoinen lisätoiminta antaisi toisaalta mahdollisuuden lepoon, mikäli perhe arvioisi olevansa enemmän sen tarpeessa.

Sopeutumisvalmennuskurssit toteutetaan Kelan palvelukuvausten mukaan. Yksi vanhempi totesikin kommentissaan Kelan poistaneen kurssiohjelmassa aiemmin olleen vanhempien vapaaillan. Vapaa-ajan toimintojen ja/tai vanhempien vapaaillan lisääminen vaatisi palveluntuottajalta lisäresursseja iltaan, mutta vanhempien voimavarojen ja vertaistuen kannalta se olisi hyödyllistä. Toisaalta iltaan lisätty yhteinen toiminta voisi olla lapsille liian kuormittava.

Henkilökunta: ohjaajat ja vierailevat asiantuntijat

Henkilökuntaa, ohjaajia ja vierailevia asiantuntijoita kiitettiin asiakkaiden sanallisissa vastauksissa paljon, ja ohjaajat mainittiin kurssin hyvinä asioina. Eritellymmiin kiitettiin ammattitaitoa, kohtaamisen taitoja, voimavarakeskeisyyttä sekä ohjaajien riittävyttä. Asiakkaiden palautteista aiheeseen liittyviä kommentteja: *“...ohjaajien toiminta lasten kanssa sai hyviä vinkkejä omaan toiminnan ohjaukseen.”* *“Motivoituneet ammattilaiset saivat unohtamaan omanikin väsymyksen, kuntouttava työote välittyi koko ajan.”*

Henkilökunnan omat arviot ja pohdinnat

Kurssihenkilökunnalle loppuvuonna 2021 tehdyssä kyselyssä oli seuraavia asioita:

Taulukko 1. Kurssihenkilökunnan kokemuksia työryhmästä asteikolla 1-5.

Aihe	vastausten keskiarvo
Tiimin viestintä kurssin aikana toimi hyvin	3,9
Työryhmän työskentely kurssin aikana toimi sujuvasti	4,11
Sain ”ääneni hyvin kuuluviin” kursseilla/työryhmässä	3,8
Toivon lisää koulutusta/perehtymistä nepsy-perheiden kohtaamiseen	3,55
Omat voimavarani/jaksamiseni kurssityössä on ollut tiukilla	2,1

Kuten kurssille osallistuvien perheiden kohdalla, myös henkilökunnan kohdalla osallisuuden ja toimijuuden kokemukset vaikuttavat kurssin onnistuneeseen toteutumiseen. Ohjaajan toimijuus (tahto, kyky ja mahdollisuudet toimia) riippuu monista tekijöistä. (Nivala & Rynänen 2019, 95, 138-139.) Kiireen tuntu ja väsyminen voivat olla toimijuutta vähentäviä tekijöitä. Taulukossa 1 kurssin työntekijät ovat arvioineet omat voimavaransa/ jaksamisensa olleen tiukoilla keskiarvolla 2,1. Työntekijäpalautteissa oli useampi toteamus, ettei ole hyödyllistä kenenkään vakituisen työryhmän jäsenen työskennellä kurssiviikosta toiseen ilman kurssivapaata viikkoa. Työntekijän kommentti: *”Uskon, että jokainen työryhmäläinen on parempi työntekijä, jos heidän ei tarvitse olla koko ajan intensiivisessä asiakastyössä vaan on myös aikaa muulle työlle.”*

Työssäjaksamiseen pitkällä tähtäimellä, työkyvyn säilymiseen vuodesta toiseen, työntekijät toivoivat esihenkilöiltä tukea. Tähän nähtiin ratkaisuna kurssiviikojen rytmittäminen niin, että kaikille työntekijöille tulisi kurssivapaita työviikkoja vuoden mittaan. Kurssivapaat viikot voivat lisätä työntekijän hyvinvointia ja sitä kautta motivaatiota ja kehittämismyönteisyyttä. Eräessä palautelomakkeessa oli kommentti, joka toi edellä mainittua asiaa toiveikkaasti esiin: *”Odotan innolla ensivuoden väljempää kalenteria, joka antaa mahdollisuuden pohtia omaa työntekoaan ja ehkä perehtyä uusiin materiaaleihin jne.”*

Eräissä työntekijäpalautteissa toivottiin kehittämismyönteistä ilmapiiriä, ja nähtiin sen olevan yhteydessä työssä jaksamiseen. Työntekijäpalautteissa tuli esiin toiveita toimintojen uudistamiselle ja luovalle kehittämiselle. Kirjaus- ja suunnittelu-aikaa koettiin yhdessä työntekijäpalautteissa löytyvän, kun sille on tarvetta. Kirjallisista palautteista löytyi parannusehdotus koskien työtehtävien mielekkyyttä: työntekijöiden kierrättäminen toiminnoissa, niin etteivät samat ihmiset ole aina samoissa toiminnoissa kurssiviikoilla.

Työntekijät toivoivat palautteissa saavansa säännöllisesti aikaa kurssien suunnitteluun ja toimintojen kehittämiseen. Kehittämispäivien hyödyn nähtiin helposti jäävän vajaaksi, koska niiden ideointien siirtyminen kurssityön arkeen jää helposti kiireen vuoksi toteutumatta. Humanistisen Ammattikorkeakoulun yliopettaja Anu Järvensivu kirjoitti blogissaan 6.2.2020 samansuuntaista, ja totesi työn jatkuvan kehittämisen olevan työyhteisön jaettu mielentila, joka kasvaa ja kehkeytyy työn tekemisen arjessa (Järvensivu 2020).

Ohjaamani työntekijöiden toiminnallinen koulutusiltapäivä koettiin palautteiden perusteella mielekkääksi tavaksi toimintojen kehittämiseksi. Toiminnallinen koulutusiltapäivä koettiin virkistäväksi ja työryhmän kanssa yhdessä vietetty toiminnallinen aika oli ollut kivaa ja hyödyllistä. Palautteiden perusteella jokainen ohjaamaani koulutusiltapäivään osallistunut työntekijä koki saaneensa toiminnasta uusia ideoita ryhmien ohjaamiseen, ja piti hyödyllisenä leikkien ja harjoitusten kokeilemistä käytännössä. Hyötyä perusteltiin sillä, että itse kokeilemalla uudet leikit ja harjoitukset jäävät paremmin mieleen, ja niitä on oman kokemuksen jälkeen helpompi soveltaa ja arvioida niiden sopivuus erilaisille ryhmille. Jokainen toimintaan osallistunut työntekijä arveli käyttävänsä leikkejä ja harjoituksia työssään erilaisissa tilanteissa.

Työntekijät nimesivät lisätiedon tarvetta muutamissa palautteissa. Yhdessä kommentissa arvioitiin henkilökunnan nepsyosaamisen olevan ihan hyvällä tasolla, mutta todettiin tiedon päivittämisen ja muistuttelun olevan hyvä asia, jonka lisäksi uusilla työntekijöillä voi olla ihan konkreettisten keinojen saamisen tarvetta. Tämä tuli esiin keikkalaisena työskennelleen työntekijän vastauksessa: *“-- Keikkalaisena silloin tällöin työskentelyssä on paikoin vaikea päästä mukaan kurssityön sisältöön kunnolla. Säännöllinen koulutus ja jokaisen kurssin alussa pieni perehdytys esim uusiin toimintoihin olisi tarpeen.”*

Eräissä työntekijäpalautteen kommentissa todettiin kurssin asiasisältöön liittyvä koulutus mieluisaksi, asiakasryhmän kohtaamiseen sen sijaan ei nähty omakohtaista tarvetta. Toisessa

taas koettiin nepsy- ja muuten haastavien vanhempien kohtaamiseen lisätiedon tarvetta. Yhdessä palautteessa toivottiin koulutusta ja keskustelua kirjaamiseen liittyen, jotta kirjaamista saataisiin järkevöitettyä luontevaksi ja vähän aikaa vieväksi osaksi kurssityötä. Mahdollisuutta osallistua lyhyisiin koulutuksiin ja seminaareihin toivottiin, sekä mahdollisuuksia työryhmän kesken paneutua “uusiin juttuihin”. Yhdessä työntekijäpalautteessa toivottiin uusia teemoja / toimintatapoja perheiden yhteisiin toimintoihin, koska samat perheet tulevat kursseille uudestaan toisen lapsen tai toisen diagnoosin kurssille. Työnohjausten ajoittumisesta oli palautetta yhdessä kommentissa; kurssitoimintojen välissä toteutuvina ne koetaan enemmän kuormittaviksi kuin antaviksi.

Kurssista vastaavan työntekijän suuri työtaakka tuli esiin työntekijäpalautteissa. Sen keventämiseksi löytyi myös kehittämissuositus: kurssinjohtaja keskittyisi ensisijaisesti kurssiviikon juoksevien asioiden hoitamiseen, kurssitoimintoihin vain tarpeen vaatiessa.

Joissakin työntekijäpalautteissa todettiin ilmapiiriin olleen ensimmäisen kurssivuoden aikana ajoittain jännitteinen, mutta parantuneen loppua kohti. Joku vastaajista koki oman puheenvuoron saamisen ja osallistumisen jäävän vahvempien persoonien taakse. Yhden vastauksen kirjoittaja totesi, ettei ole helppoa keskustella työryhmän sisällä olevista erilaisista näkemyksistä liittyen eri toimintojen ja ryhmien tarkoitukseen. Työryhmän yhteinen keskustelu olisi kuitenkin tärkeää, koska työryhmän pohtiessa toimintojen ja ryhmien tarkoituksia keskenään, ne kyetään perustelemaan asiakasperheille. Tässä opinnäytetyössä on tuotu esiin Kelan palvelukuvausten mukaisia tavoitteita ja sisältöjä, joita kurssitoiminnoissa on oltava.

Osallisuuden ja toimijuuden kokemukset työyhteisössä lisäävät halua antaa työyhteisölle omaa osaamistaan. Työryhmän toimivuuteen liittyviä työntekijän kommentteja palautelomakkeessa: *“Kuntoutujaryhmässä yhteisesti vastuu ryhmien suunnittelusta sekä koko viikon tasolla että päivittäin tilanteiden muuttuessa, tämä toimii hyvin ja joustavasti.”* ja *“Ohjelman suhteen olisi hyvä, että eri ammattiryhmien osaaminen otettaisiin paremmin huomioon sekä suunnittelussa että toteutuksessa. Talossa on paljon osaamista, mutta sitä ei ehkä aina osata hyödyntää parhaalla mahdollisella tavalla.”* Miten työntekijöiden osaamista voitaisiin hyödyntää paremmin, on tärkeä kysymys. Vastauksia siihen edellä olevissa työntekijöiden vastauksissa tulikin jo: työn jatkuva kehittäminen työntekijöiden osaamisen ja tiedon sekä uusien ideoiden esille saamisen kautta.

Työryhmän viestinnän mainittiin parantuneen, kun kurssin vakituinen työryhmä muutti yhteisiin tiloihin. Tämän arveltiin myös parantaneen keikkailevien työntekijöiden mahdollisuuksia tulla osaksi työryhmää. Viestintään liittyen oli kehittämissuositus: *“Tiimin viestintä on vaikuttanut ajoittain hapuilevalta. Olisikin hyvä, mikäli aloituskokouksiin saataisiin mm. WhatsApp-ryhmien perustamiselle aikaa - ja samalla tavalla ryhmistä poistetaan ylimääräiset henkilöt kurssin lopetuskokouksessa.”*

Työntekijäpalautteissa oli ehdotus jokaisen työntekijän ammatillisen osaamisen esittelystä koko työryhmälle sillä tulokulmalla, mihin kukin ammatillisesta näkökulmasta keskittyy työssään. Se oli tämän palautteen mukaan jäänyt ajoittain epäselväksi. Palaute sisälsi konkreettisen kehittämissuosituksen: esittelyn sisällyttäminen perehdytyskansioon. Moniammatillisen työryhmän hyöty tuotiin esiin työntekijäpalautteessa näin: *“Palaverissa moniammatillisuus on vahvuus, kun saadaan eri näkökulmia lapsen osallistumiseen ja perheen tilanteeseen.”*

Palautteissa tulee esiin työntekijöiden moninaisuus, mikä on sekä rikkaus että haaste. Rikkaus, mikäli erilaista osaamista saadaan jaettua yhteiseksi hyväksi, kuten eräs työntekijän palaute toteaa: *“Sinänsä olen erittäin tyytyväinen tähän työvuoteen Aivoliitossa. Koen oppineeni paljon uutta ja olleeni hyödyllinen ja tarpeellinen osa työryhmää!”*

Rakenne, aikataulut ja näistä informointi

Asiakkaiden palautelomakkeissa ei varsinaisesti ollut rakenteeseen liittyvää kysymystä, mutta avoimissa kysymyksissä oli joitakin kommentteja rakenteeseen liittyen. Asiakkaiden vastauksissa kurssin aikatauluja pidettiin sekä hyvinä, että kehitettävänä. Perheet ovat erilaisia, perheissä on eri-ikäisiä lapsia. Joillekin kurssin aikataulu oli sopivan väljä, toisille liian väljä, ja joillekin liian tiukka. Asiakaspalautteiden sanallisia vastauksia: *“Päivälepo oli tarpeen, kiitos sen huomioimisesta.”* ja *“Liikaa omaa aikaa.”*

Työntekijöiden kyselylomakkeessa tiedusteltiin rakenteeseen liittyen, kuinka hyvä ja toimiva on heidän mielestään kurssin ohjelmarunko. Vastausten keskiarvo oli 3,95. Työntekijän toimijuutta ja kehittämissuhteisuutta ilmaiseva kommentti palautelomakkeessa: *“Mielestäni kurssirunko ja ohjelmat ovat hyviä ja toimivia. Aina voi kuitenkin hioa, kehittää, ja tehdä hommia vielä paremmin.”*

Kahdessa työntekijäpalautteessa pohdittiin kurssin runkoa asiakkaan näkökulmasta, niissä todettiin ryhmien olevan lapsille pitkiä ilman taukoja, ulkoilua ja liikkumista, ja erityisesti torstain iltapäiväryhmä mainittiin usein raskaaksi. Tähän liittyen oli yhdessä asiakaspalautteessa konkreettinen kehittämissuositus: vanhempainryhmiin viiden minuutin ”happihyppelyt”.

Yleiseen informaatioon liittyvä tunne huomioimisesta ja arvostetuksi tulemisesta. Yhdessä työntekijän kommentissa pohdittiin tiedonkulkua näin: *”Tiimin välinen viestintä sujuu mielestäni yleisesti ottaen aika kivasti, sen sijaan koko talon sisäisessä viestinnässä olisi kehitettävää.”* Asiakaspalautteista löytyi samansuuntainen informaatioon liittyvä maininta: *”Kurssiin olin muuten tyytyväinen, mutta yleinen informaatio takkuili.”*

Informaatioon liittyviä asioita on helppo parantaa. Selkeä, riittävä informaatio kurssin alussa avaa oven dialogiselle kanssakäymiselle. Kurssille saapuminen voi olla jännittävä tilanne, mikä lapsilla voi näyttäytyä esimerkiksi levottomuutena. Ennen kurssin aloitusta kurssin yhteisessä tilassa esillä oleva tervetuloivotus mainintoineen tilassa olevista vapaasti käytettävissä olevista piirustus- ja väritystarvikkeista sekä hypistelytavaroista voisi tuoda tunteen huomioiduksi tulemisesta.

Informaation saaminen kaikista käytettävissä olevista tiloista ja välineistä sekä kurssipaikan ulkopuolisista vapaa-ajanvieton mahdollisuuksista koettiin kehittämiskohteiksi joissakin asiakkaiden vastauksissa. Osa kurssilaisista oli saanut tiedon hierontatuolista vasta viimeisenä iltana, samoin kuntosalista ei oltu saatu tietoa. Kurssin aloituspäivänä annettu runsas informaation määrä voi aiheuttaa sitä, ettei kaikkea informaatiota muisteta. Tämän huomioon ottaen informaation jakamista voi kehittää suullisesti ja kirjallisesti.

Tilat, välineet ja ympäristö

Suvituulen tiloja ja ympäristöä sekä sijaintia pidettiin asiakkaiden palautevastauksissa hyvinä. Kehittämistarpeina tuli esiin vapaa-ajan toimintojen kehittäminen. Perheet kaipasivat lisää tekemisen mahdollisuuksia vapaa-aikaan; lisää leluja majoitusaulaan sekä pala- ja lautapelejä yhteisiin tiloihin. Pihaleikkivälineitä kuten palloja, mailoja ja hyppynaruja toivottiin myös. Tietoa lähialueen toimintamahdollisuuksista toivottiin saatavan. Suurin osa perheistä tulee

autoilla, ja liikkuminen Turussa iltaisin olisi mahdollista. Jotkut kaipasivat tietoa Turun menovinkeistä.

Suvituulen perhekursseilla perheet majoittuvat lähellä toisiaan sijaitseviin huoneisiin, mikä mainittiin useissa asiakkaiden palautteissa hyvänä asiana. Yhteinen olohuone mainittiin yhteisöllisyyttä tuovaksi, minkä joissakin palautteissa todettiin mahdollistavan vertaistuen: *“Kurssilaisten huoneet lähekkäin ja yhteinen tila mahdollistaa tutustumisen ja vertaistuen löytymisen.”*

Fyysisen ympäristön lisäksi asiakkaiden vastauksissa mainittiin hyvänä asiana kurssin ilmapiiri. Ilmapiirin voidaan katsoa kuuluvan aineettomaan ympäristöön; sen luovat yhdessä niin henkilökunta kuin perheet. Ilmapiiriä kiiteltiin useissa asiakaspalautelomakkeissa, eräs asiakaspalautteen kommentti: *“Tähtilapsi sai negatiivisvapaan viikon. Hän sai olla oma itsensä ilman tietämättömien moitteita/ ihmettelyä.”*

Sisältö: ohjattu toiminta ja vapaa-ajan toiminnat

Sisältöön liittyen työntekijöiden palautelomakkeessa kysyttiin, kuinka hyvin ryhmien sisällöt tukevat heidän mielestään sopeutumisvalmennusta, tässä vastausten keskiarvo oli 3,9. Asiakkaiden palautelomakkeissa ohjelmasisältö oli eniten sanallisesti mainittu kommentti otsikon “Mikä kurssilla oli hyvää?” kysymyksen alla. Adhd- kurssien ensimmäisen jakson vastauksissa eniten tarkempia sisältöön liittyviä mainintoja saivat lääkärin luento, keskustelut, palveluohjaus ja toiminnallinen tekeminen. Adhd- kurssien toisen jakson palautteissa mainittiin useimmin keskustelut, toiminnallinen tekeminen ja ryhmätoiminta.

Autismikurssien asiakaspalautteiden vastauksissa tarkempina ohjelmasisältöön liittyvinä hyvinä asioina mainittiin keskustelut, palveluohjaus, lääkärin ja psykologin luennot sekä stressikuppi, toiminnanohjauskuvat, tunnemittari ja aistirata. Myös liikuntasali ja aistihuone sekä stressilelut ja pelit saivat mainintoja. Sisältöön liittyvinä kehittämiskohteina asiakaspalautteissa toivottiin lisää aikaa niin vertais- kuin perhekeskusteluille. Asiantuntijaluennolle, erityisesti lääkärin luennolle, toivottiin samoin lisää aikaa.

Työntekijöiden palautteissa todettiin kurssiviikkojen ohjelman kehittyneen vuoden aikana. Yhdessä palautteessa mainittiin lastenryhmien sisältöjen olevan asiakkaille hyödyllisiä ja mukautettavuutensa ansiosta huomioivan jokaisen lapsiryhmän tarpeet ja tavoitteet.

Työntekijäpalautteissa toivottiin perheiden ryhmätoimintojen tavoitteiden tietoisuutta kaikille työntekijöille, sekä selkeää tiedottamista perheille tästä. Asia on tärkeä kurssien tavoitteena olevan tiedon, ymmärryksen ja keinojen lisäämisen kannalta. Kun perheille avataan, miksi mitään tehdään, ja miten tietyssä toiminnossa voidaan harjoitella kurssin aiheina olevia ja perheen tavoitteena olevia asioita, mahdollisuus omalle oivaltamiselle lisääntyy ja mielekkyys lisääntyy. Muutamassa työntekijän palautteessa esiintyi toteamus, että työntekijöiden olisi hyvä tietää asiantuntijaluentojen sisältö. Tätä yksi työntekijä perusteli kokonaisuuden ymmärtämisen ja oman roolin hahmottamisen kannalta.

Erityisesti vapaa-ajan uintivuoroja pidettiin asiakkaiden mielestä hyvinä, tämä tuli toistuvasti esiin asiakaspalautteissa myös kehittämiskohteissa: uintivuoroja toivottiin hyvin monissa palautteissa enemmän kuin kertaviikkoinen. Vapaa-ajalle toivottiin ohjattua yhteistä tekemistä muutamassa palautteessa, perustellen sitä vertaistuen paremmalla löytämisellä. Iltaohjelmaan toivottiin sekä liikuntaa, ulkoilua että luovaa toimintaa kuten kankaanpainantaa tai muuta kädentaidollista toimintaa. Asiakkaiden palautelomakkeista: *”Vapaa-aikaa paljon (liikaa), tarvitaan enemmän vapaa-ajan virikkeitä: pelejä, ulkopelivälineitä, metsäretkikartta jne..”*, *”Illoille voisi jo valmiiksi tehdä jotain luontorasti tyylisiä juttuja, joita voisi vanhemmat halutessaan käyttää ja porukalla järjestää.”* ja *”Enemmän ohjattuja liikunnallisia toimintaa esim. vanhempien sähly matsi/koris tms. Myös lasten ja vanhempien liikuntaa enemmän.”*

5.2 Hyödyn siirtyminen perheen arkiympäristöön

Kelan mukaan onnistuneen kuntoutuksen myönteiset vaikutukset leviävät asiakkaan koko elinpiiriin ja arkiympäristöön, perheen ja läheisten lisäksi kouluun ja työpaikalle (Yhdessä kuntoon 2022). Kuntoutusviikon päättyessä perhe palaa arkiympäristöönsä. Onnistunut kuntoutus lisää kuntoutujan ja perheen toimijuuden ja osallisuuden kokemuksia myös arkiympäristössä, mikä on kurssin yleisten tavoitteiden mukaista. Asiakaspalautteissa tuli joitakin mainintoja liittyen tavoitteisiin yhteisön tai yhteiskunnan tasolla: *”Apua saatiin jatkosuhteen (hoitava taho) tai koulu (erityislapsille).”* ja *”Moni vanhempi uupuu arjessa, koska ei toimi tuki arjessa -- kuntatasolla. Täällä sai neuvoja ja tukea siihenkin.”*

Monet adhd- lapset ja nuoret arkiympäristöissään haasteita sen vuoksi, ettei heitä osata ja ehditä kohdata ja tukea oikein (Sandberg 2018,19). Kohdatuksi tulemisen haasteista kertoo Merete

Mazzarellan kirjassa myös eräs autismin kirjolla oleva nuori: *”Ei ihminen autismista kärsi, mutta siitä hän kärsii, jos häntä kiusataan ja hakataan sen takia.”* (Mazzarella 2005, 90). Siksi tietoa ja keinoja (resursseja) tulisi saada myös arkiympäristöihin kuten kouluihin. Joissakin kouluissa, esimerkiksi Raisiossa, toimii yhteisöpedagogi luokkien yhteisöllisyyden rakentamisen ja oppilaiden osallisuuden mahdollistamiseksi (Raisio 2022). Kelan toinen kuntoutusmuoto, LAKU- perhekuntoutus, toteutuu perheiden arkiympäristöissä ja verkostoissa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuskysymykseni oli, miten asiakkaat ja työntekijät ovat kokeneet perhekurssien toiminnan; mitkä asiat on koettu toimiviksi, ja mitä tulisi kehittää. Sosiaalipedagoginen viitekehys vaikutti sopivan kuntoutuksen taustalle hyvin; sen käsitteet löivät kättä sekä kuntoutuksen tilaajan (Kela) että palveluntuottajan, opinnäytetyössäni Aivoliiton Suvituulen, kursseille asetettujen päämäärien kanssa.

Tietoperustassani totesin sopeutumisvalmennuskurssien perustuvan dialogiselle (kasvatus-) käsitykselle, johon kuuluu usko kaikkien ihmisten kykyihin, taitoihin ja potentiaaleihin (Nivala & Ryyänen 2019, 192). Toin esiin, että tässä opinnäytetyössä teoreettinen lähtökohtani on sosiaalipedagogiikka, ja pyrin osallisuuden ja toimijuuden käsitteiden kautta löytämään sekä vastauksia tutkimuskysymykseeni että peilaamaan aineiston tuloksia teoriaan, erityisesti sosiaalipedagogisen työtteen toteutumiseen.

Sosiaalipedagogisen työtteen kuusi kohtaa ovat: 1. Dialoginen kohtaaminen, 2. Toimijuuden ja oman osallistumisen tukeminen, 3. Yhteisöllisyys, 4. Toiminnallisuus ja luovuus, 5. Teorian ja käytännön yhteen kietoutuneisuus ja 6. Kolmitasoisuus: yksilö, yhteisö ja yhteiskunta (Nivala & Ryyänen 2019, 190). Sosiaalipedagoginen työote tuli esiin tutkimuksessani, se toteutuu aineiston perusteella tilaajaorganisaationi sopeutumisvalmennuskursseilla. Seuraavassa erittelen opinnäytetyön tuloksia sosiaalipedagogisen työtteen mukaisesti.

Työryhmä on analyysini perusteella onnistunut perheiden dialogisessa kohtaamisessa; kuntoutus on tapahtunut yhdessä perheiden kanssa subjekti-subjektisuhteessa, ei ylhäältä alaspäin, jolloin asiakas olisi kohtaamisessa objektina. Asiakkaat ovat kokeneet henkilökunnan ymmärtäväisenä ja mukavana, mikä kuvastaa dialogisuutta. Dialogisuus on lisääntynyt myös työryhmän sisällä ensimmäisen yhteisen toimintavuoden aikana. Työryhmällä on valmius ja halu kehittää dialogisuutta edelleen sekä työryhmän sisällä, että asiakastyössä.

Lähdeaineistoon perustuva analyysi osoitti, että asiakkaat olivat kokeneet tiedon, taidon ja ymmärryksen vahvistumista. Tämä kertoo perheiden kokemasta toimijuudesta ja osallisuudesta; heillä on ollut tahto, kyky ja mahdollisuudet toimia kurssilla, sekä kokemus yhteisöön kuulumisesta. Aineistossa tuli esiin kuvauksia pystyvyyden tunteen vahvistumisesta.

Osallisuuden ja toimijuuden teemat ovat nähtävissä jo siinä, että kuntoutusasiakkaat vastaavat palautelomakkeisiin, joissa pyydetään kertomaan kokemuksistaan ja osallistumaan kuntoutuksen kehittämiseen vastaustensa avulla.

Esiin tuli toimijuuden ja osallisuuden osalta eräs onnistuneen kuntoutuksen taustatekijä, koskien niin asiakasta kuin työntekijöitä: voimavarat. Riittävä palautuminen auttaa jaksamisessa ja käänteisesti riittämätön palautuminen estää hyvän kuntoutuksen toteutumista, ja se koskee niin työntekijää kuin osallistujaa. Siksi tämä tekijä on mielestäni ensiarvoisen tärkeä, ja kuntoutuksen palveluntuottajalle merkittävä huomioitava asia.

Ryhmämuotoinen kurssi perustuu pitkälti yhdessä tekemiseen ja asioiden jakamiseen. Vertaistuki ilmeni aineiston perusteella erittäin merkittäväksi tekijäksi. Perheet kokivat saaneensa tietoa, ymmärrystä ja konkreettisia keinoja sekä henkilökunnan että vertaisten kautta. He ovat kokeneet mielekkääksi jakaa kokemuksiaan toisten kurssille osallistuneiden perheiden kanssa, ja näin ollen saada vertaistukea. Yhteisöllisyys on myös työryhmän voimavaratekijä.

Asiakaspalautteiden perusteella perheet olivat kokeneet mielekkäiksi kurssilla käytetyt toiminnalliset menetelmät. Luova toiminta tuo taukoja kurssin asiasisältöosuuksiin, ja niillä tavoitellaan onnistumisen kokemuksia perheelle. Toiminnallisissa ohjelmasisällöissä voidaan myös käytännössä kokeilla erilaisia kurssilla opittuja keinoja, ja sanoittaa kurssilla opittuja asioita. Työntekijäpalautteissa tuli esiin toiveita toimintojen uudistamiselle ja luovalle kehittämiselle. Työntekijöiden toiminnallinen koulutusiltpäivä koettiin mielekkääksi tavaksi toimintojen kehittämiselle. Jatkossakin yhdessä ideointi ja toimintojen kehittäminen ovat hyödyllisiä; työryhmän sisällä on paljon erilaista osaamista.

Tutkimuksessa tuli esiin, että kurssilla huomioidaan kolmitasoisuus (yksilö-yhteisö-yhteiskunta), ja se on asiakkaille merkittävää kurssin hyödyllisyyden kannalta. Kolmitasoisuus liittyy hyödyn siirtymiseen perheen arkiympäristöön, mikä on merkittävää kuntoutuksen ja hänen perheensä elinikäisen sosialisatioprosessin kannalta (Nivala&Ryynänen 2019, 146). Kelan mukaan perhe saa sopeutumisvalmennuskursseilla tietoa kuntoutuskäytännöistä ja oman paikkakuntansa tukiverkostoista (Kansaneläkelaitos 2022, d). Perheiden tilanteiden ollessa hyvin vaihtelevia, perheet voivat hyötyä sekä kurssin asiantuntijoilta että vertaistukikeskusteluista saamistaan tiedoista.

Työntekijät toiminnan jatkuvan kehittämisen toteuttajina

Työntekijöiden kyselyvastauksissa koettiin melko hyväksi tiedon omaaminen, mutta lisätiedon ja tiedon päivittäminen nähtiin tärkeäksi. Samalla oltiin aktiivisella kehittämisen linjalla; tiedettiin moniammatillisessa työryhmässä olevan paljon tietoa ja taitoa sekä luovaa kehittämispotentiaalia. Näin ollen työryhmän hyödyntäminen kehittämisessä on olennaista. Se tapahtuu tilan ja ajan antamisella. Työnantajan näkökulmasta kehittämisajan mahdollistaminen voi ymmärrettävästi niukkojen taloudellisten resurssien (mitä olettaisin kaikilla kuntoutuksen palveluntuottajilla olevan haasteena) vuoksi näyttäytyä ei- tuottavana aikana, mutta uskoisin sen kuitenkin kannattavan.

Tilaaorganisaatiossani oli tehty jo joitakin kehittämisasioita ensimmäisen toimintavuoden jälkeen, ennen opinnäytetyötäni. Esimerkiksi nuorten palautelomake oli tällainen uudistus. Jatkossa saadaan täten entistä paremmin talteen nuorten kokemukset kurssista, edelleen kehittämisen pohjaksi. Opinnäytetyöni valmistumisen aikana työntekijöillä oli mahdollisuus keskittyä kehittämisasioihin rauhassa, muutaman kurssittoman viikon aikana.

Käydessäni aiemmin sovitulla koulutusvierailullani ohjaamassa kurssityöntekijöille ryhmätoimintaan soveltuvia harjoituksia ja leikkejä, ilmapiiri oli myönteinen ja innostunut. Minulle se vahvisti sosiaalipedagogisen työotteen merkityksellisyyttä: kun toimintaa kehitetään dialogisesti ja yhteisöllisesti, uutta tietoa käytännössä kokeillen toiminnallisesti ja luovasti, vahvistetaan sekä yksittäisen työntekijän että työryhmän toimijuutta ja kehittämiskykyä. Tämä heijastunee asiakastyöhön tehokkaammin kuin esimerkiksi luentotyypinen henkilökunnan koulutus.

Huomasin aineistoa analysoidessani, että tietoperustassani oleva valtaistumisteoriaan pohjautuva kuntoutuksen määritelmä (Järvikoski, Härkäpää & Salminen 2015, 24-25) sopisi myös kuntoutustyöntekijään siten, että mikäli määritelmän neljä kohtaa toteutuvat hänen kannaltaan hyvin, hän luultavasti kykenee toimimaan optimaalisesti asiakkaan hyvää kuntoutusta toteuttaen. Mukailen näitä neljää kohtaa aineistooni pohjaten:

Kurssityössä a) etsitään hyvän kuntoutuksen mahdollisuuksia ja tavoitteita yhdessä työryhmän kanssa, b) työntekijällä on mahdollisuus osallistua kurssiviikon suunnitteluun ja toteutukseen tasavertaisena työryhmän jäsenenä, c) työntekijälle luodaan mahdollisuuksia omien voimavarojen sekä ammatillisten vahvuuksien tunnistamiseen ja käyttämiseen sekä d) tuetaan hänen mahdollisuuksiaan nähdä itsensä aktiivisena toimijana työryhmässään.

Uskon opinnäytetyöstä tuotoksineen olevan hyötyä tilaajalle; se kokosi yhteen ja jäseni asiakkaiden ja työntekijöiden kokemuksia Suvituulen Kela- sopeutumisvalmennuskurssien osalta ensimmäiseltä kurssivuodelta. Tilaajalta saamani palaute vahvisti edellisen. Tilaaja oli erittäin tyytyväinen opinnäytetyön kaksiosaiseen tuotokseen. Suvituulen perhekurssitonnistumisen osatekijät -tuotosta tilaaja aikoo käyttää jatkossa kehittäessään kurssien sisältöjä yhdessä työryhmän kanssa. Tilaaja oli tyytyväinen siihen, että saa tuotoksen avulla käyttöönsä kurssien kehittämiseen perheiden ja työntekijöiden näkemykset kootusti. Toinen tuotos, Hyvällä suunnittelulla onnistunut ryhmätoiminta, toimii tilaajalla jatkossa keikkailevien työntekijöiden perehdytysmateriaalina, sillä tuotoksesta löytyy ideoita kurssien ryhmien toteuttamiseksi sekä myös teoriapohjaa ja perusteita ryhmien suunnittelun tueksi. Myös vakituiset työntekijät saavat uusia ideoita ryhmiin tästä työkalupakista. Tilaajan aikomuksena on laittaa tuotos perhekurssien sähköiseen kansioon kaikkien kurssilla työskentelevien hyödynnettäväksi. Saamani palautteen mukaan tilaaja on erittäin tyytyväinen tähän konkreettiseen kehittämistyöhön, joka lähti tilaajan toiveista ja nyt valmiina vastaa niihin.

Opinnäytetyö toi esiin tilaajan onnistumista kurssitoiminnan toteuttamisessa ja kannustanee tilaajaa jatkamaan ja kehittämään kurssityötä edelleen. Mielenkiintoista olisi nähdä jatkotutkimus esimerkiksi kahden vuoden päästä; miten onnistuneen kuntoutuksen osatekijät tällöin nousisivat vastaavan aineiston eli asiakas- ja työntekijäpalautteiden analyysissä esiin.

Opinnäytetyön tekeminen oli innostavaa, ja sopivaa aineistoa tietoperustaan oli helppo löytää. Välillä punaisen langan ylläpitäminen tuntui vaikealta, ja olin epävarma siitä, kulkeeko työni johdonmukaisesti eteenpäin ja onko se selkeä vai sotkuinen vyyhti. Olennaisen ja epäolennaisen tiedon erottaminen, sopivan muttei liiallisen toiston käyttäminen ja luontevan etenemistavan löytäminen tuntuivat hankalilta pitkän työprosessin aikana.

Opinnäytetyöni toi esiin, että yhteisöpedagogi täydentäisi hyvin sopeutumisvalmennuskurssien moniammatillista työryhmää tuomalla siihen erityisesti yhteisöllisen ja pedagogisen kompetenssinsa.

7 TUOTOKSET

Tein tilaajalle kaksi tuotosta. Tuotos 1 kuvaili opinnäytetyöni tuloksia ja sisälsi ehdotuksia toiminnan edelleen kehittämiseksi. Tuotoksen 1 kansi näyttää tältä:

Suvituulen perhekurssit- onnistumisen osatekijät

Kannen kuvat: Papunet, papunet.net, © Sergio Palao / ARASAAC.

Kuva 1: Kuvassa piirrettyinä erilaisia perheitä, esimerkiksi isä ja lapsi, kaksi äitiä ja kaksi lasta, isä, äiti ja viisi lasta.

Tuotoksen 1 luvut jaottelin opinnäytetyössäni tekemäni jaottelun (kuvio 4) mukaisesti: tieto, ymmärrys ja keinot, ajankohta, voimavarat, muut perheet / vertaistuki, tilat, välineet ja ympäristö, rakenne, aikataulut ja informaatio, sisältö: ohjattu toiminta ja vapaa-ajan toiminnot sekä työntekijät.

Tuotos 2 oli nimeltään Hyvällä suunnittelulla onnistunut ryhmätoiminta. Tuotoksen 2 kansi näyttää tältä:

Hyvällä suunnittelulla

onnistunut ryhmätoiminta

Kuva 2. Kuvassa joukko ihmisiä seisoo piirissä, jokaisella on kädessään puinen palapelin pala.

Tuotos 2 on kaksiosainen. Oppaan ensimmäisessä osassa tuon esiin perhekurssien lasten ja nuorten ryhmien onnistuneen toiminnan taustalla olevia seikkoja, jolloin opas voi toimia osana uuden työntekijän tai harjoittelijan perehdyttämistä. Onnistuneeseen ryhmätoimintaan liittyvät asiat olen koonnut havainnoistani työskenneltyäni Suvituulen perhekurseilla, opinnäytetyöni teoriapohjasta ja opinnäytetyöni aineistosta esiin tulleista tekijöistä. Suvituulen kurssitoiminta on onnistunutta, perheet ovat kokeneet kurssit hyödyllisiksi. Työntekijät ovat innostuneita ja kehittämismyönteisiä, siksi toiminta kehittyy edelleen. Työryhmässä yksi plus yksi on enemmän kuin kaksi!

Oppaan toinen osan tarkoitus on toimia ideapankkina niin uusille kuin pitempään työtä tehneille ohjaajille, leikkejä ja harjoituksia voi käyttää ja soveltaa myös muihin ryhmätoimintoihin, esimerkiksi perheiden toimintaan. Oppaasta löytyy eri konteksteissa käyttämiäni leikkejä ja harjoituksia. Olen laittanut lähteet niihin leikkeihin ja harjoituksiin, joihin tiedän lähteen. Useita leikkejä olen käyttänyt niin pitkään, etten muista lähdeä, josta olen leikin idean löytänyt. Osa leikeistä on yleisesti tunnettuja vähän eri nimisinä tai erilaisin variaatioin.

LÄHTEET

- ADHD-liitto 2022a. ADHD-tietoa. Verkkosivu. Viitattu 25.1.2022. Adhd-tietoa - ADHD-liitto
- ADHD-liitto 2022b. Tietoa ammattilaisille. Verkkosivu. Viitattu 25.1.2022. Tietoa ammattilaisille - ADHD-liitto
- Aivoliitto 2022a. Aivoliitto- aivojen ja puheen asialla. Verkkosivu. Viitattu 13.1.2022. <https://www.aivoliitto.fi/aivoliitto-ry/#7c7e9002>
- Aivoliitto, ADHD- liitto ja Autismiliitto 2022. Perhekurssit 2022. Kurssiesite. Viitattu 25.1.2022. https://www.aivoliitto.fi/site/assets/files/16289/kurssiesite_2022_23032022_saavutettava.pdf
- Avola, Pauliina & Pentikäinen, Viivi 2020. Kukoistava kasvatus. Positiivisen pedagogiikan ja laaja-alaisen hyvinvointiopetuksen käsikirja. Espoo: BEEhappy Publishing Oy.
- Autismiliitto 2022. Autismikirjo - mistä on kysymys? Verkkosivu. Viitattu 25.1.2022. Autismikirjo - Autismiliitto
- Gunther, Kirsi & Hasanen, Kirsi & Juhila, Kirsi. Analyysitavan valinta ja yleiset analyysitavat. Johdanto: analyysi ja tulkinta. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 30.3.2022. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/analyysi-ja-tulkinta/>
- Hotulainen, Risto & Lappalainen, Kristiina & Sointu, Erko 2014. Lasten ja nuorten vahuuksien tunnistaminen. Teoksessa Lotta Uusitalo-Malmivaara (toim.) Positiivisen psykologian voima. Jyväskylä: PS-kustannus 264-280.
- Härkäpää, Kristiina & Valkonen, Jukka & Järvikoski, Aila 2016. Kuntoutujan motivaatio ja sitoutuminen. Teoksessa Ilona Autti-Rämö, Anna-Liisa Salminen, Marketta Rajavaara ja Aarne Ylinen (toim.) Kuntoutuminen. Helsinki: Duodecim, 74-82.
- Juuti, Pauli & Puusa, Anu 2020. Johdanto Juutin & Puusan (toim.) teoksessa Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät, s. 9-19. Helsinki: Gaudeamus.
- Järvensivu, Anu 2020. Kehittämispäiviä ja työyhteisön kehittämistä. Blogikirjoitus. Humanistinen Ammattikorkeakoulu 6.2.2020. Viitattu 14.3.2022. <https://www.humak.fi/blogit/kehittamispaiivia-ja-tyoyhteison-kehittamista/>
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina & Salminen, Anna-Liisa 2015. Kuntoutuksen teorioista ja ICF- mallista. Katsaus. Kuntoutus 2 / 2015, 18-32.
- Kallinen, Timo & Kinnunen, Taina. Mitä on laadullinen tutkimus? Laadullisen tutkimuksen ominaispiirteet. Teoksessa Jaana Vuori (toim.) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 30.3.2022. <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/mita-on-laadullinen-tutkimus/laadullisen-tutkimuksen-ominaispiirteet/>

- Kananen, Jorma 2014. Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Miten kirjoitan kvantitatiivisen opinnäytetyön vaihe vaiheelta. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisusarja: 176.
- Kansaneläkelaitos 2021. Yhdessä kuntoon. Verkkosivu. Viitattu 16.3.2021. <https://yhdessakuntoon.fi/>
- Kansaneläkelaitos 2022a. Sopeutumisvalmennuskurssit. Viitattu 25.1.2022. Sopeutumisvalmennusten palvelukuvaukset – Yhteistyökumppanit - kela.fi
- Kansaneläkelaitos 2022b. Kuntoutuspalvelujen palvelukuvaukset. Viitattu 25.1.2022. Kuntoutuksen palvelukuvaukset – Yhteistyökumppanit - kela.fi
- Kansaneläkelaitos 2022c. GAS- menetelmä kuntoutuksen tavoitteiden laatumiseen ja arviointiin. Verkkosivu palveluntuottajille. Viitattu 2.2.2022. <https://www.kela.fi/yhteistyokumppanit-kuntoutuspalvelut-palveluntuottajille-kuntoutuksen-mittaaminen-ja-arviointi-gas-menetelma>
- Kansaneläkelaitos 2022d. Perhekurssit lapselle, jolla on neuropsykiatrinen häiriö. Viitattu 8.2.2022. <https://www.kela.fi/neuropsykiatriset-hairiot-perhekurssi>
- Kansaneläkelaitos 2022e. Neuropsykiatrisia häiriöitä sairastavien lasten perhekurssit. Viitattu 8.2.2022. <https://beta.kela.fi/documents/20124/410173/infolehtinen-neuropsykiatrisia-hairioita-sairastavien-lasten-perhekurssit.pdf/dedf5cb7-4a18-8561-5147-f2d231f9df43>
- Kansaneläkelaitos 2022f. ADHD-lasten sopeutumisvalmennus, perhekurssi. Kelan kuntoutuksen palvelukuvaus 1.1.2021. Viitattu 18.1.2022. https://www.kela.fi/documents/10180/31513377/ADHD_lasten_perhekurssi.pdf/e63307b3-cb75-4a2b-949b-c4bcfcf9fe9f
- Kansaneläkelaitos 2022g. Lievän ja keskivaikean autismikirjon häiriön sopeutumisvalmennus, perhekurssi. Palvelukuvaus. Viitattu 2.2.2022. <https://beta.kela.fi/documents/20124/911016/autismi-lieva-ja-keskivaikea-palvelukuvaus.pdf/feabe718-7923-3a87-6f38-9c58b8cee594?t=1634034544389>
- Kiviranta, Tuula & Sätälä, Heli & Suhonen-Polvi, Hanna & Kilpinen-Loisa, Päivi & Mäenpää, Helena 2016. Lapsen ja nuoren hyvä kuntoutus. Suositus. Suomen Lastenneurologinen yhdistys. Viitattu 31.1.2022. https://bin.yhdistysavain.fi/1589471/t3gOd6h7cj4r7SNSHANh0SQVIj/SLNY%20Lapsen%20ja%20nuoren%20hyv%C3%A4%20kuntoutus%20p%C3%A4ivitys%202016_01_15.pdf
- Kumpulainen, Kristiina & Mikkola, Anna & Rajala, Antti & Hilppö, Jaakko & Lipponen, Lasse 2014. Positiivisen pedagogiikan jäljillä. Teoksessa Lotta Uusitalo-Malmivaara (toim.) Positiivisen psykologian voima. Jyväskylä: PS-kustannus 224-242.
- Leskisenoja, Eliisa 2017. Positiivisen pedagogiikan työkalupakki. Jyväskylä:PS-kustannus.
- Nivala, Elina & Ryytänen, Sanna 2019. Sosiaalipedagogiikka, kohti inhimillisempää yhteiskuntaa. Helsinki: Gaudeamus.
- Paltamaa, Jaana & Perttinen, Pirkko (toim). 2015. Toimintakyvyn arviointi, ICF teoriasta käytäntöön. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 137. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. Viitattu 10.2.2022. <https://www.kela.fi/documents/10180/751941/Tutkimuksia137.pdf>

- Raisio 2022. Verkkosivu. Viitattu 11.2.2022. <https://www.raisio.fi/fi/koulutus-ja-varhaiskasvatus/perusopetus/vaisaaren-koulu/oppilashuolto-vaisaaren-koulussa/yhteisopedagogi>
- Sandberg, Erja 2018. ADHD ja oppimisen tuki. Huomioi yksilölliset tarpeet ja vahvuudet. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Suvituuli 2022a. Suvituuli verkkosivut, etusivu. Viitattu 13.1.2022. <https://www.suvituulitalo.fi/>
- Terveystieteiden tutkimuskeskus 2022. ICF-luokitus. Viitattu 10.2.2022. <https://thl.fi/fi/web/toimintakyky/icf-luokitus>

LIITTEET

Liite 1. Aivoliiton asiakaspalautelomake aikuiset.

Aivoliitto
www.aivoliitto.fi

PALAUTEKYSELY, PERHEKURSSIT

Osallistuin ADHD-kurssille Autismikirjon kurssille
 1. jakso 2. jakso

Kurssin ajankohta ja kurssinnumero:

1. Rastita sopiva vaihtoehto

					
a) Kurssi toteutui perheellemme oikeaan aikaan					
b) Sain hyödyllistä tietoa					
c) Sain konkreettisia keinoja perheemme arkeen					
d) Sain lisää ymmärrystä perheemme tilanteeseen liittyen					
e) Sain vertaistukea					
f) Sain voimavaroja					
g) Perheemme toiveet ja tavoitteet huomioitiin					
h) Perheemme sai uusia vinkkejä yhdessä toimimiseen					
i) Arvioi omaa osallistumistasi kurssilla					
j) Ruokapalvelut					
k) Majoitus ja tilat					

2. Tähän voit halutessasi kommentoida edellisiä kysymyksiä

Aivoliitto
www.aivoliitto.fi

PALAUTEKYSELY, PERHEKURSSIT

3. Mitä kurssissa oli mielestäsi hyvää?

4. Mitä kurssissa voisi vielä kehittää?

5. Lisäksi haluaisin vielä sanoa, että:

Lämmin kiitos palautteestasi!

LAPSEN ASIAKASPALAUTELOMAKE

Sopeutumisvalmennus: ADHD Autismikirjo

Kuntoutuksen alkamispäivämäärä:

Ympyröi osallistuitko kuntoutukseen a) kuntoutujana b) sisaruksena

Minusta kuntoutusviikolla oli

erittäin tylsää

tylsää

kivaa

erittäin kivaa

Minun ajatuksiani ja toiveitani kuunneltiin

erittäin vähän

vähän

paljon

erittäin paljon

Lasten ryhmissä oli

erittäin tylsää

tylsää

kivaa

erittäin kivaa

Ruoka oli mielestäni

erittäin huonoa

huonoa

hyvää

erittäin hyvää

Voit kääntöpuolelle kirjoittaa tai piirtää mikä oli mielestäsi mukavaa tai mistä et pitänyt! Kiitos vastauksestasi!

Aivoliiton palvelut Oy / Suvilinnantie 2, 20900 TURKU
puh. 02 2138 200 / info@aivoliitto.fi / Y-tunnus 2076873-8 / www.aivoliitto.fi

Liite 3. Aivoliiton palautekysely työntekijöille.

Työntekijän
palaute/
perhekurssit
syksyllä
2021

Aivoliitto

	Täysin eri mieltä			Täysin samaa mieltä	
	1	2	3	4	5
Kurssin ohjelmarunko on mielestäni hyvä ja toimiva	☐	☐	☐	☐	☐
Ryhmien sisällöt tukevat mielestäni hyvin perheiden sopeutumisvalmennusta	☐	☐	☐	☐	☐
Tiimin viestintä kurssin aikana toimii hyvin	☐	☐	☐	☐	☐
Työryhmän työskentely kurssin aikana toimii sujuvasti	☐	☐	☐	☐	☐
Sain "ääneni hyvin kuuluviin" kurseilla/työryhmässä	☐	☐	☐	☐	☐
Toivon lisää koulutusta /perehtymistä nepsy-perheiden kohtaamiseen	☐	☐	☐	☐	☐
Omat voimavarani / jaksamiseni kurssityössä on ollut tiukilla	☐	☐	☐	☐	☐
Ensi vuoden kurssikalenterini näyttää hyvältä / sopivalta	☐	☐	☐	☐	☐

Tarkenna vielä edellisiä vastauksia tähän, kiitos. (esim. mikä on toiminut hyvin, mikä ei jne..?)

Kehittämideoita/toiveita kurseille 2022

Kiitos palautteesta!